ژمارە وەك
بەشێكی سەربەخۆی ئاخاوتن وجۆرەكانی
ژمارە لە زمانی كوردی دا

د. عبدالرحمن حاجی معروف

بەشە ئاخاوتنی ژمارە ئەو كۆمەڵە وشەیەیە كە واتەركی تەجریدی ناوی ژمارە (دوو+ سێ = پێنج) دەگەیەنێ، یان چەندێتی بەسەریەكەوە (هەشت كراس) كەیاخود كەرتێكی شتی دیاریكراوی هاوڕەگەز (سێ یەكی گەنمەكە) نیشان دەدات. یان پلەی شتێك لە ریزدا (نهۆمی سێیەم) دیاری دەكا.

ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی، كە وەك دیاردەیێكی تایبەتی ـ واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك... واتای گشتیی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ریزمانیدا رەنگ دەداتەوە. وێڕای ئەوە ژمارە لە رووی پێكهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتییەكی دیاریكراوی وەهایە، كە لە بەشە ئاخاوتنەكانی دی جیادەكاتەوە.

لە باسی ژمارەدا پێویست دەكا جارێكی دیش بەتایبەتی ئەوە دووپات بكرێتەوە، كە ئەوەی لە دیاری كردنی گرووپی وشەدا گرنگە و لەسەر بنەمای دابەش دەكرێن بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا، ئەوەیە كە پێویستە پێوەندی هاوخاسیەتی ریزمانی لە نێوان وشەكانی هەر گرووپێكدا هەبێ. وا پێویست دەكا گرنگییەكی تەواو بەم لایەنە بدرێ لێرەدا پەنجە بۆ ئەوە رادەكێشین، كە هەندێ جار ئەم لایەنە لەبەرچاو ناگرن و تەنیا لە رووی خاسیەتی واتاوە بەشە ئاخاوتنی ژمارە جیادەكەنەوە و وەك وشەیێك كە واتای ژمارە بدات پلەی ژمارە رابگەیەنێ، دیاری دەكەن. بەوپێیە هەندێ وشە كە واتای ژمارەیان تێدایە، دەكەونە ئەم بەشە ئاخاوتنەوە، بەڵام لە راستیدا ئەو جۆرە وشانە تەنیا واتای ژمارەیان تێدایە، دەنا ژمارە نین. بەوێنە ئەگەر تەماشای وشەكانی «حەفتە»، «سەدە»... و «حەفت»، «سەد»... بكەین، دەبینین هەرچەندە لە هەردوو دەستەدا وەك یەك مانای ژمارە هەیە، بەڵام لە رووی خاسیەتی ریزمانییەوە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە و سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازان.

لە راستیدا لە باری خاسیەتی ریزمانییەوە وشەی «حەفتە»و هەروەها «سەدە»ش جیاوازییان لەگەڵ هیچ ناوێكی ئاساییدا نییە. چۆن دەوترێ «چوارپیاو» هەربەو چەشنەش دەشێ بوترێ «چوار حەفتە»، «چوار سەدە»... چۆن دەوترێ «پیاوێك»، پیاوەكان...» بە هەمان جۆر دەشوترێ «حەفتەیەك، حەفتەكان... سەدەیێك، سەدەكان...»... هتد.

ئەگەرچی لەباری چەندێتییەوە «حەفتە» لەگەڵ «حەفت»و «سەدە» لەگەڵ «سەد» وەك یەكن، بەڵام «حەفت»و «سەد» ژمارەن و «حەفتە»و «سەدە»ش ناون و لە ژمارەوە بوونەتە ناو.

بۆپتر روونكردنەوە، ئەوەش دەڵێین، كە ژمارە لە باری واتاوە بریتییە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئاڵۆزبوونی واتا. بەوێنە وشەی «چل»و «چلە» چەندێتی رادەگەیەنن، بەڵام تەنیا وشەی «چل» دەكەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە. هەرچی «چلە»یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە. وشەی «چل» ژمارەیە، چونكە واتای تەجریدی ژمارەی تێدایە. ئەم وشەیە یەك مانای هەیە و ماناكەی لە چوارچێوەی نیشاندانی ژمارەیێك لە ژماردنی دانەی دیاری كراودایە. وشەی «چلە»، ئەگەرچی دیسان واتای چەندێتی هەڵ گرتووە، بەڵام مانای لە سنوورێكی بەرین و فراواندا پێوەندی بە زۆر شتەوە هەیە: ١) بە ژماردنی «چل» موە؛ ٢) تێپەڕبوونی چل رۆژ بە سەر لە دایك بوونی منداڵێكدا یان مردنی یەكێكدا یان هێنانی بووكێكدا؛ ٣) چل رۆژ لە ناوەڕاستی هاوین وزستاندا... هتد. راگەیاندنی واتای چەندێتی لە وشەی «چلە»دا بێبەشە لەو خاسیەتی تەجریدەی لە ژمارەدا هەیە.

ژمارە كاتێ لەگەڵ ئەوجۆرە ناوانەدا دێ، كە لە ژمارەوە وەرگیراوە، دەبێتە دیارخەری وەك: چوار حەفتە ـ حەفتەی چوارەم؛ حەوت سەدە ـ سەدەی حەوتەم...

لە زۆر زمـان دا کاتێ تەمـاشـای ئەو وشانە دەکرێ کە سەر بە ژمارەن، پتـر وا باوە بەسـەر ژمـارەی بنجی (چوار، شەش، بیسـت. . .) و ژمارەی پلەیی (چـوارەم، شەشـەم، بیستەم. . .)دا دابەشی دەکەن، کە خاوەنی هەندێ خاسیەتی جیاوازن.

لە زمـانی ئینگلیـزیدا ئەوەی پێـوەنـدی بە ژمـارەی پلەیی یـەوە هەیە، ئەوەیە بەئاسانی هەست دەکرێ خاوەنی هەمان خاسیەتی ڕێزمانی یانەیە، کە ئاوەڵنـاو هەیـەتی و هیـچ تایبـەتێتی یەکی ئەوتـۆ نی یـە لە ئاوەڵناوی جیا بکاتەوە بێتە هۆی ئەوەی بەبەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆدابنرێ. وێڕای ئەوە، بنـەمـای وا نی یـە بێتـە بەڵگـەی دانـانی لە بەشـە ئاخـاوتنی ژمارەدا[١] . . . «ژمارەی پلەیی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی ئاساییدا تەنیا لە ڕووی واتـاوەیـە، ئەویش ئەوەیـە کە ژمارەی پلەیی تەرتیبی شت لە ڕیزدا دیاری دەکا. ژمارە پلەی تایبـەتێتی یەکی ڕێـزمـانیشی نی یە، کە ئەو مانایەی پێ دەربـڕێ. وەك هەمـوو ئاوەڵنـاوێکیش حاڵەتی کۆ و دۆخیان نی یە. . . ڕاستە لەو تایبەتێتی یە ئاشکرایەی ئاوەڵناو، واتە ـ پلەی بەراورد و پلەی ـ بێ بەرە، بەڵام ئەمە پێوەندی بە تایبەتێتی واتای ئەو وشانەوە هەیە و ئەمە ڕێگـە لەوە ناگـرێ کە لەڕیـزی ئاوەڵنـاو دابنرێ و وەك ئاشکراشە، وەنەبێ هەمـوو ئاوەڵنـاوێـك پلەی بەراورد و پلەی باڵای هەبێ. خاسیـەتی واتای لێکسیکی ژمارەی پلەیی، لەوەشدایە کە دەبێتە بەشە ئاخاوتنی دی»[٢]

ئەگـەر لە زمـانی ئینگلیـزیدا بتـوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانی یە کەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵنـاو وەربگـرین، ئەوە بە هیـچ جۆرێـك ناتـوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسـەرانی دی پەسـەنـدبکـەین، کە ژمارەی بنجیش بە ئاوەڵناو لە قەڵەم دەدەن. . . ئەگـەر لە زمـانی ئینگلیزیدا لە نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچـوونی ڕێـزمانی هەبێ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمتـرە، کەچی هەنـدێ لە نووسـەرانی ڕێـزمـانی کوردی لەسـەر پەیـڕەوی ڕێـبـازی لێکـۆڵینـەوەی چاولێکەریی ئینگلیزی گشت جۆرەکانی ژمارەیان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو داناوە[٣] . . . وێڕای ئەوە بڕێکیش لە نووسـەرانی ڕێزمانی کوردی لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بە ناو لەقـەڵـەم داوە[٤] . . . وا دەردەکـەوێ هیـچ یەکێك لەو دوو دەستەیە خاوەنی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی خۆیان نین و تایبەتێتی زمانی کوردییان نەخوێندووەتەوە.

لە زمانی کوردیدا گرنگی ژمارە لە تایبەتێتی پێکهاتنی دایە. بەوێنە بۆ گەیـانـدنی واتـای ژمـارەی شتێـك ـ واتە کاتێك ژمارە لەگەڵ ناودا دێت: (پێنـج سێـو. . .) وا باوە کە هەر یەك ڕێگـە دەگیـرێ، ئەویش ڕێگـەی لێـکـدانـە. لە حاڵـەتـی (پـێـنـج سێـو. . .)دا، مەرج وایـە ضەربی پێنج بکرێ: سێو× ٥.

بۆ دەربڕینی ژمارەکانی زمانی کوردی ڕێگای هەمەجۆر هەیە.

ڕێگەی هەرە باو (کۆکردنەوە) و (لێکدان)ە.

ڕێبازی، کۆکردنەوە:

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩)، بەوێنە ژمارەی (چواردە) بەپێی پێکهاتنی واتایی بریتی یە لە (چوار+ دە).

ئەم ڕێگـەیـە هەروەها بۆ گەلێك لەو ژمارانەش بەکاردێنرێ، کە لە سەروو (بیسـت)ەوەن: (بیسـت و دوو) ـ واتە (٢٠ + ٢)؛ (چەل و شەش) ـ واتە (٤٠ + ٦). . .

لەگـەڵ ئەوەش دا، پێـویسـتـە سەرنـج بۆ ئەوەش ڕابکێشین، ڕێگـەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك (بیسـت و دوو)؛ (چل و شەش). . . هەندێ جیـاوازی لەگـەڵ ڕێگەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك (چواردە)دا هەیە. ژمـارەی وەك (بیسـت و دوو)؛ (چـل و شەش). . . بەیـاریـدەی (و)ەوە پێکەوە بەستراون. چۆن دەشێ وابیربکرێتەوە، کە وشەی لێکدراون لە دوو ژمـارە پێکهـاتوون و بە یاریدەی ناوبەندی (و)پێکەوە بەستراوان، هەروەها دەلـوێ وا لێـك بدرێتـەوە، کە وشەی لێکدراو نەبن و دوو وشە بن و (و)ی پێوەندی لە نێوانیان دا هەبێ. هەرچی بۆ ژمارەکانی جۆری (چواردە)یە، چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە کە وشەیێکی لێکدراوەو لە دوو ژمارە بێ یاریدە پێکهـاتبێ، هەروەهـا دەلـوێ بوتـرێ کە بەشی دووەمی ئەو وشە ناسادەیە شتێکە لە نێوان وشەو پاشگردا.

بەڵام خاسیـەتی ژمـارەی وەك (بیسـت و دوو) وەك وشـەی کۆکـراوە لە ڕووی پێکهـاتنی واتـاوە جیهـاوازی لەگـەڵ ناوی کۆکـراوەدا زۆرە. ئەو جیـاوازیـەش لەوەدایـە، کە وا ژمارەی وەك (بیسـت و دوو) لەسەر بناغەی کۆکـردنـەوە پێـك دێ، بەڵام پێکهـاتنی ناوی کۆکـراوە لەسـەر بـنـاغـەی کۆکردنەوە بە ئەنجام ناگەیەنرێ. بەوێنە (کۆبوونەوەی خێزان)لەباری واتاوە، ئەوە ناگەیەنێ کە لە (کۆبوونەوە + خێزان) سازبووبێ.

* ڕێبازی لێکدان:

هەرچی ژمـارەی وەك (دوو سەد)؛ (چـوار هەزار) ٥٠٠٠ لە ڕێگـای لێکـدانـەوە سازبـووە ـ واتـە: (٢ × ١٠٠)؛ (٤ × ١٠٠٠). . . لێرەشدا ئەگەر لەگەڵ لێکدانی ناودا بەراوردی بکەین، هەندێ جیاوازی بەدی دەکەین. . . .

بەو چەشنـە بۆ گەیـانـدنی واتـای ژمـارە لە سیستـەمی بەشە ئاخاوتنی ژمـارەدا ڕێگـەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ، کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکـارنـاهێنـرێ ئەم تایبەتێتی یانەش خاسیـەتی ژمارە دیاری دەکەن و وەك بەشـە ئاخـاوتنێکی سەربـەخـۆ جیـای دەکەنەوەو نیشانی ئەوە دەدەن، کە ڕاست نی یە بخرێنە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە.

وەك پێشتـر وتمـان هەنـدێ لە نووسـەرانی ڕێـزمـانی کوردی، بەپێی پەیـڕەوی کردنی نووسـەرانی ڕێـزمـانی ئینگلیـزی ژمـارەیـان بە ئاوەڵناو دانـاوە. ڕاستـە لە زمـانی ئینگلیـزیـدا لە یەکـەم سەرنجـدا ڕەنگـە وا بێتە

پێش چاو، کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا، وەك: «two boys - دوو کوڕ» جیاوازی، لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا «little boys - کوڕی بچووك» نییە. . . بەڵام ئەگەر قووڵ لەو مەسەلەیە وردبینەوە، بە ئاسانی هەست بەوە دەکەین، کە لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە. ئەو جیاوازییەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوە بەستراو بەدەردەکەوێ[*]. وەك پێشتر وتمان بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە، دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون. بەڵام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوە بەستراوە، لە سەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت. بەوێنە، کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین × کاڵ) پێکهاتبێ.

هەروەها جیاوازی لە بوونی ژمارە بە ناو و بوونی ئاوەڵناو بە ناویشدا زۆرە. ئەمانە و هەندێ لایەنی دی هەن، کە بڵێین، کە بڕێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین، کە ژمارەیان خستووەتە ناو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە. هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردییشە، کە لاسایی زمانی ئنگلیزی کردووەتەوە، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردنی بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دیدا لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا هەیە، وەکە بەشێکیمان لە سەرەوە باس کرد، خۆ دەبوو هەست بەوە بکا کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بە دوا ناودا دێت: (ژنی جوان). . .، بەڵام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو: (چوار ژن). . .

لە ڕووی ڕستەسازییشەوە ژمارە بە شێوەیەکی سەربەخۆ خۆی دەنوێنێ. . . ڕاستە وەك ئاوەڵناو بە زۆری لەگەڵ ناودا دێت و ئەم پێکەوە هاتنەش، پێکەوە هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا دێنێتەوە یاد (پێنج گوڵ؛ (گوڵی سوور). . .، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، لەو جۆرە بەکارهێنانەدا ناشێ ژمارە ناوبنرێ دیارخەر، بەڵام هەرچی ئاوەڵناوەکەیە، لەبەر ئەوەی خاسیەتی شتێك دەردەخا دەبێ بە دیارخەر. لە دەستەواژەی (پێنج گوڵ)، ژمارە دەورێکی تایبەتی دەبینێ و خاسیە شتێك ئاشکرا ناکا، بەڵکو تەنیا ئیشارت بۆ چەند [illegible] شتێك دەکا.
ژمارە لە ڕووی وشەسازییەوە خاوەنی ئەم خاسیەتانەیە:

١- تەنیا لەگەڵ ناودادێ و پارچەکانی ئەو جۆرە دەستەواژانەش بەپێی دەستووری ڕستەسازی دابەش ناکرێن و سەرپاکیان بەسەر یەکەوە دەبنە ئەندامێکی ڕستە، وەك: «دوو ڕۆژ؛ چوار کچ؛ شەش مەڕ. . .»
٢ - ناتوانێ ئاوەڵناو دیاری بکا[6].

مەفهوومی ژمارە لە ئەنجامی مێژوویەکی درێژی پێشکەوتنی ئادەمیزادەوە پەیدابووە. ف. ئینگلس دەڵێ: «مەفهوومی ژمارە وتەنەکان لە شوێنێکی نادیارەوە وەرنەگیراوە، بەڵکو لە واقیعی دەوروبەرەوە هاتووە». . . «دە پەنجە، کە مرۆڤ لەسەری فێری ژماردن دەبوو- واتە یەکەم عەمەلیەی حیسابی دەکرد»[7]. . . لە کاتی ژماردندا توانستی لادان لە شتی دیاری کراو «بریتییە لە ئەنجامی پشت بەستنی دوور و درێژ بە تەجرەبەی پێشکەوتنی مێژوویدا». بۆ نموونە، وشەی «پێنج، دە، سەد. . .» دەشێ بۆ هەر شتێك بەکاربهێنرێ کە بژمێردرێن. بەوێنە: پێنج پیاو، پێنج مریشك، پێنج بەرد، پێنج شەقام، پێنج باوەڕ. . . هتد ئەمەش ئەنجامی گشتی بوون و تەجرید بوونە[8]

نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی دی، کاتێ لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا، جیاوازییەکی زۆر لە نێوان دابەش کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ. بەوێنە هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی (کەسری) بە جۆرێك لە ژمارە دانانێن؛ بڕێك ژمارەی پلەیی (تەرتیبی، ڕوتبەیی) ناخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە. . . بەپێچەوانە شەوە نووسەری وا هەیە تەنانەت ئاوەڵکرداری (یەك یەك، دوو دوو، سێ سێ. . .) و وشەی چەندێتی نادیاری وەك (زۆر، کەم. . .) یش بە چەشنەکانی ژمارە لە قەڵەم دەدەن.
لە ڕێگەی هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بەپێی بۆچوون و لێکدانەوە و توێژینەوەی تایبەتیی خۆمان و بەهۆی کەڵك وەرگرن لە تیۆریی زمانناسییەوە، گەیشتوونیەتە

ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە دیاری بکەین.
١- ژمارەی بنجی.
٢- ژمارەی پلەیی.
٣- ژمارەی کەرتی.

١ـ ژمارەی بنجی

ژمارەی بنجی کە دەشێ ژمارەی چەندیەتیشی پێ بوترێ، ئەو ژمارانە دەگرێتە خۆ، کە وا بەگشتی لەتەواوی دانەکانەدا تەجریدی ژمارە رادەگەیەنێ (دوو کەرەت دوو چوار) یان ژمارەی دیاریکراوی شتی هاورەگەز نیشان دەدا (شەش کتێب)... تایبەتێتی وشەسازیی ژمارەی بنجی پێوەندە بە واتا لێکسیکی یەکەوەی.

ژمارەی بنجی خاوەنی حاڵەتی تاك و کۆ[9] و ناسیاوی... نی یە، چونکە لە مانایدا ئەو دیاردەیە هەیە. ژمارەی بنجی هەروەها دۆخی یشی نی یە، چونکە واتای شت ناگەیەنێ. نەبوونی حاڵەتی تاك و کۆ و ناسیاوی و دۆخ بەشە ئاخاوتنی ژمارە لە بەشە ئاخاوتنی ناو جیا دەکەنەوە. بەپێی پێوەندیی وشەرۆنان لە نێو ژمارەی بنجی دا، وشەکانی: یەك، دوو، سەد، هەزار... پتر دیار و چالاکن.

ژمارەی بنجی ئەگەرلا بەبێ ناو بەکاربهێنرێ، ئەوە تەنیا ناوی ژمارەیێك رادەگەیەنێ، بەڵام کە لەگەڵ ناوێکدا دێت، ئەوە دەتوانێ ببێتە دیارخەری چەندێتی ناوەکە و ناوەکەش دەبێتە دیارخەری شتی ژمارەکە: (یەك دار؛ هەزار منداڵ). ژمارە لەم بارەدانە دەبێ بە ئاوەڵناو و نەدەشتوانێ ببێ بە دیارخەری ئاوەڵناو. ئاوەڵناویش نابێ بە دیارخەری شتی ژمارەکە.

تایبەتێتی ژمارەی بنجی لە نووسیندا ئەوەیە، کە دەشێ بە ڕەقەمیش دەرببڕرێ، وەك (چل ـ ٤٠)، (سەد ـ ١٠٠)، بەڵام هەرچی ئەو ناوانەیە، کە واتای چەندێتی یان تێدایە، وەك: (چلە)، (حەفتە)، (سەدە)... ناشێ بە ڕەقەم نیشان بدرێن. ئاوەڵناو دەتوانێ ببێتە دیارخەری ناوی چەندێتی، بەڵام ناتوانێ ببێ بە دیارخەری ژمارەی بنجی.

وشەی «یەك»، جگە لە واتای چەندێتی ژمارە: (یەك ساڵ؛ یەك ژن...)، دەتوانێ واتای دیش بگەیەنێ. بۆ نموونە:

١) بە واتای ناو، وەك «یەك لە ئێمە دەرناچێ»؛

٢) بە واتای جێناو ـ ئاوەڵناو، وەك «ئێمە پێکەوەیەك قوتابخانەمان تەواوکردووە»؛

٣) بە واتای جێناوی نادیار، وەك «من و ئازاد لە یەك ڕێگاوە هاتووین»...

وشەی «هەردوو، هەرسێ...» لە ژمارەی بنجی «دوو، سێ...»وە نزیکن و هەر هەمان ئەندازە ڕادەگەیەنن، بەڵام واتای بنەرەتیی «هەردوو، هەرسێ...» ڕاگەیاندنی چەندێتی نی یە، بەڵکو تەنیا پەنجە بۆ نیشاندانی چەندێتی ڕادەکێشی. وشەی «هەردوو، هەرسێ...» ناکەونە نێو ئاخاوتنی ژمارەوە، بەڵکو سەر بەجێناون. ئەم جێناوانەش کە لە ژمارەی بنجی و جێناوی «هەر» پێکهاتوون، واتای کۆکردنەوە دەگەیەنن، وەك:

هەردوو ژنەکە ڕۆیشتن.

هەرسێ کتێبەکەم خوێندەوە.

لە زمانی کوردیدا ژمارە بنجی کاتێ چەندێتی ناوێك (سادە بێ یان ناسادە) ڕادەگەیەنێ، لەپێش ناوەکەوە دێت. هەرچی ناوەکەشە لە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ (کەمێ جاریش لە شێوەی کۆدا، ئەویش جگە لە ژمارەی «یەك»)[10]. وەك:

لای چەپی ژوورەکەیش دوو پەنجەرەی گەورە هەبوو

(لەخەوما، ل٤٤)

ئازاد تەمەنی چوار ساڵە ئازاد تەمەنی چوار ساڵانە[11] ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ، ژمارەی هەر کامێکیان مەبەست بێ، ئەوە ژمارەی بنجی دەخرێتە پێش ئەو ناوەوە.[12]:

چوار دەرگای ماڵ

دەرگای چوار ماڵ

پێنج چرای کۆڵان

چرای پێنج کۆڵان

ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی «ـێك / ـەك»دا دێت، وەك:

بزنێك بزنەك

شوانێك شوانەك

ساڵێك ساڵەك

ژمارە بنجی کە ژمارەی ناوێك ڕادەگەیەنێ، دەشێ ناوەکە بێ هیچ نیشانەیێك بێ و دەشلوێ نیشانەی لەگەڵ بێ بۆنموونە:

١ـ بێ نیشانە:

سێ پیاو

چوار ژن

پێنج قوتابی

٢ـ لەگەڵ نیشانە:

أـ (ەکە)ی ناسیاوی:

سێ پیاوەکە ڕۆیشتن.

چوار ژنەکە هاتن.

بـ(ە)ی ناسیاوی:

سێ پیاوە کەوتنەڕێ

چوار ژنە لە کانی گەڕانەوە.

ج ـ (ان)ی کۆ:

چوار ڕۆژان بەپێ ڕۆیشتن

هـ (ێك)ی نەناسیاوی:

سێ ڕۆژێك لەمەوبەر.

تێبینی:

١ ـ ئەگەر ژمارە بنجییەکە (یەك) بێ، ئەوە ناوەکە ناتوانێ هیچ یەکێك لەو نیشانانە

وەربگرێ.

٢- کاتێ ناوی دوای ژمارەکە نیشانەی (-ێك)ی نەناسیاوی دەچێتە سەر، ئەوە ژمارەکە واتای نێزیکی (تەقریبی) لە خۆیەوە وەردەگرێ بۆنموونە، کە دەوترێ «سێ ڕۆژ»، ئەوە گومان لە ژمارەی «ڕۆژ» ەکاندا نی یە وئاشکرایە ودیاریکراوە، کە بێ زیادوکەم «سێ»ن. بەلام کە دەوترێ «سێ ڕۆژێك»، مانای وایە نزیکەی «سێ ڕۆژ». جا دەشێ لە سێ زیاتربن یان کەمتر. لەم بارەدا ژمارەی «سێ» واتای چەسپاوی نامێنێ.

ئەم واتای نزیکی یەی ژمارە لەو بارەشدا بەدەردەکەوێ، کەلە پێش ژمارەکەوە وشەی (نزیك/ نزیکەی/ نزیکی. . . ، دەوروبەری. . .) بێت. لەم حاڵـەتەشـدا دەشێ ناوەکـە نیشانەی (ێك)ی پێوە بێ یان پێوە نەبێ، وەك:

نزیکەی سێ ڕۆژ لەمەوبەر

نزیکەی سێ ڕۆژێك لەمەوبەر

دەوروبەری سێ ڕۆژ لەمەوبەر

دەوروبەری سێ ڕۆژێك لەمەوبەر

٣- ئەگەر ناوەکە لابیرێ، ئەوە ژمارەکە نیشانەی (ـەکە) و (-ە)و (-ان) وەردەگرێ و دەوری ناو دەبینێ، وەك:

چوارەکە هاتن

چوارە کەوتنەبرێ

سیان ڕۆیشتن

٤- ژمارەی «یەك» کە دەوری ناو دەبینێ - واتە کاتێ ناوەکە لادەبرێ - نیشانەی (ـێ، ـێك)ی نەناسیاوی پێوە دەلکێ. وەك:

یەکێ (یەکێك) لەو وێنانە هەڵدەبژێرم

یەکێ (یەکێك) هاتە ژوورەوە[١٣].

لە زمانی کوردیدا لە (یەك)ەوە تا (دە) - «یەکان»؛ لە (دە)ەوە تا (سەد) - «دەیان»؛ لە (سەد)ەوە تا (هەزار) - «سەدان»؛ لە (هەزار)ەوە تا (ملیۆن) - «هەزاران» یان پێ دەوترێ[١٤]

ناوی یەکەم دە ژمارەی زمانی کوردی بەم چەشنەی خوارەوەیە

زمانی ئەدەبی	دیالێکی خوارو: شێوە جیاوازەکانی	دیالێکتی ژوورو: زمانی ئەدەبی	دیالێکتی ژوورو: شێوە جیاوازەکانی
١- یەك		یەك، ئێك	دوو، دۆ، دوی،
٢- دوو		دو	دوی دوی
٣- سێ		سێ	سە، سسی
٤- چوار	چار	چار	
٥- پێنج		پێنج	
٦- شەش		شەش	شێش
٧- حەوت	حەفت	حەفت	هەفت
٨- هەشت		هەیشت	هەشت
٩- نۆ		نە(هـ)	نەهـ
١٠- دە		دە(هـ)	

وشـەی «یـەك»ی کوردی لە زمـانی ئاوێسـتـادا «ئـەیڤـە»یە؛[١٥] لە ئێرانیی کۆندا «ئـەیڤـەکە، ئێڤەك»ە؛ لە زمانی فارسـی ناوەڕاستدا «یێڤەك»ە؛ لە زمانی فارسـی نوێـدا «یـك»ە؛ لە زمـانی بلووجیـدا «یـەك، یەء»یـە؛ لە زمـانی هینـدی نوێـدا «أيك»ە؛ لە زمانی فەرەنسیدا «ئان»ە؛ لە زمانی ڕووسیدا «ئەدین»ە. . .

هاوواتـای وشـەی «دوو»ی کوردی لە زمـانی ئاوێسـتـادا «دڤـە»یە؛ لە زمانی هینـدی کۆنـدا «دڤـا»یە؛ لە زمانی فارسـی کۆندا «دوڤیتیە»یە، لە زمانی فارسـی ناوەڕاسـتـدا «دۆ»یـە؛ لە زمـانی فارسـی نوێـدا «دو»ە؛ لە زمانی بلووجیدا «دۆ، دوە»؛ لەزمـانی هیـنـدی نوێـدا «دۆ»ە؛ لە زمـانی ئینگلیـزیـدا «تـو»ە؛ لە زمانی ئەڵمانیدا «دوی»ە؛ لە زمانی ڕووسیدا «دڤا»یە. . .

ژمـارەی «سێ»ی کوردی لە زمـانی ئاوێسـتادا لە شێوەی «ترێ، ترەی»دایە و لە هیـنـدی کۆنـدا «تـرێ، تیـر»ە؛ لە زمـانی فارسـی ناوەڕاسـتدا «سێ، سە»یە، لە زمانی فارسـی نوێدا

«سە»یە؛ لە زمانی کوریدا «سێ»یە؛ لە زمانی بلووجیدا
«سەی»ە؛ لە زمانی هیندی نوێدا «تین»ە؛ لە زمانی ئینگلیزیدا
«ثری»یە؛ لە زمانی فەرەنسیدا
«تروا»یە؛ لە زمانی ڕووسیدا «تری»یە و لە بولگاریشدا هەر «تری»یە . . .

بەرانبەر وشەی «چوار»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «چەتور، چەتڤار» دەبینینێ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «چەتڤار»؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «چەهار»؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «چهار»؛ لە زمانی بلووجیدا «چار»؛ لە زمانی ڕووسیدا «چیتیری»؛ لە زمانی هیندی نوێدا «چار»؛ لە زمانی فەرەنسیدا «کاتر» . . .

بۆ وشەی «پێنج»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «پەنچە» دەبینین؛ لە زمانی هیندی کۆندا «پەنچە»؛ لە زمانی هیندی نوێدا «پانچ»؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «پەنج»؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «پنج»؛ لە زمانی بلووجیدا «پەنج، پەچ»؛ لە زمانی ڕووسیدا «پیات» . . .

وشەی «شەش»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «خشڤەش»ە؛ لەزمانی هیندوئێرانیدا «سڤەکس»؛ لە زمانی هیندی کۆندا «شاش»؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «شەش»؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «شش»؛ لە زمانی بلووجیدا «شەش»؛ لە زمانی ڕووسیدا «شێست»؛ لە زمانی بولگاریدا «شێست» . . .

هاوواتای «حەوت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «هەپتە»یە؛ لە زمانی هیندی کۆندا «سەپتە»یە؛ لە زمانی هیندوئەورووپایی دا «سەپتم»ە؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «هەفت»ە؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هفت»ە؛ لە زمانی بلووجیدا «هەپت»ە

لە زمانی فەرەنسی دا «سیت»ە؛ لە زمانی ڕووسیدا «سێم»ە . . .

ژمارەی «هەشت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی «ئەشتا»دایە؛ لە زمانی هیندوئەورووپایی دا «ئوکتۆ» یە؛ لە زمانی هیندی کۆندا «ئەشتە»یە؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «هەشت، ئەشت»ە؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هشت»ە؛ لە زمانی بلووجیدا «هەشت، هەژدە»؛ لە زمانی هیندی نوێدا «ئەت»ە؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «ئەیت»ە . . .

بەرانبەر وشەی «نۆ»ی کوردی ئەمانە دەبینین: لە زمانی ئاوێستادا «نەڤە»؛ لە زمانی هیندوئەورووپایی دا «نیوم»؛ لە زمانی هیندی کۆندا «نەڤە»؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «نەهـ، نوهـ»؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «نە»؛ لە زمانی بلووجیدا «نوهـ»؛ لە زمانی هیندی نوێدا «نۆ»؛ لە زمانی فەرەنسیدا «نۆف»؛ لە زمانی ئەڵمانیدا «نۆین»؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «ناین»؛ لە زمانی ئیتالیدا «نۆڤی» . . .

هەرچی وشەی «دە»شە وێنەی لەم شێوانەدا بەدی دەکرێ: لە زمانی ئاوێستادا «دەسە»؛ لە هیندوئەورووپایی دا «دەم»؛ لە زمانی هیندی کۆندا «داسە»؛ لە زمانی هیندی نوێدا «داس»؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «دەهـ»؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «دەهـ»؛ لە زمانی بلووجیدا «دەهـ»؛ لە زمانی فەرەنسیدا «دیز»؛ لە زمانی ئیتالیدا «دیێشی»؛ لە زمانی ڕووسیدا «دێست»؛ لە زمانی بولگاریدا «دێسەت» . . .

لە بەراورد کردنی فۆرم و ناوی ژمارەی یەك تا دەی کوردی لەگەڵ فۆرم و ناوی ئەو ژمارانەدا لە زمانی ئاوێستا و هیندوئەورووپی کۆن و نوێ و ئێرانیی کۆن و ناوەڕاست و نوێدا نێزیکی یەکی زۆر لە نێوانیاندا دەبینرێ. ئەم جۆرە نێزیکی یە تەنانەت دەشێ ناونرێ یەکێتی وێکچوون. «هەرچەندە لە نێوان ئەو زمانانەدا خزمایەتیی تەواو هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە مەسەلەی پێشکەوتنی دەنگسازیدا هەر یەکەیان خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیانن»[١٦]. بۆ نموونە وشەی «دڤە»ی ئاوێستا لەگەڵ «دڤا»ی زمانی هیندیکۆن و زمانی ڕووسیی ئەمڕۆدا جیاوازییان تەنیا لە دەنگی (ە) و (ا)ی کۆتاییاندایە. هەر ئەو (ە)یەی کۆتایی «دڤە»ی ئاوێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بووە بە (ۆ) و لە زمانی کوردیدا بە (وو) و لە زمانی فارسیی نوێدا بە (و) . . . یاخود وشەی «دەسە»ی ئاوێستا لە زمانی هیندی نوێدا تەنیا دەنگی (ە)ی کۆتایی سواوە و بووە بە (دَس)، بەڵام لە زمانی کوردیدا تەنیا برگەی یەکەمی - (دە) ماوەتەوە و برگەی دووەمی - (سە) تێداچووە[١٧] . . .

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩) بە لێکدانی ژمارەی یەکان (بە هەندێ گۆڕانەوە لەگەڵ ژمارەی دە (دەهـ) سازدەبن. وەك:

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی
١١ـ یازدە	یانزە، یانگزە، یانزدە	یانزدە (هـ)	دەهیەك

١٢ـ دوازده	دوانزه، دوانگزه، دوانزده	دوٚنزده (هـ)	دەهدو
١٣ـ سیازده	سیانزه، سیانگزه، سیانزده، سێزده	سێزده (هـ)، سێنزده (هـ)	دەهـ سێ
١٤ـ چوارده	چارده	چارده (هـ)	دەهـ چار
١٥ پازده	پانزه، پانگزه، پانزده	پانزده(هـ)، پەنجزنە(هـ)	دەهـ پێنج
١٦ـ شازده	شانزه، شانگزه، شانزده	شانزده (هـ)	دەهـ شەش
١٧ـ حەڤدە	حەڤڤە	حەڤدە (هـ)	هەفتدە (هـ)، دەهـ حەفت
١٨ـ هەژدە		هێژدە	دەهـ هەیشت
١٩ـ نۆزدە		نۆزدە (هـ)	دەهـ نە (هـ)

سوان و تێچـوونی (د) روون کردنـەوە و لێکـۆڵینـەوەی تەواوی دەوێ، چونکە لە زۆر شوێنی وشـەدا دەقرتێ. بەوێنـە ئەمرۆ لە هەندێ شوێنی کوردستـانـدا بەتـایبـەتی لە ناوچـەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یـازده، دوازده، سیازده، پازده، شازده، حەڤدە) سواوە و نەوتـرێ (یـانـزه، دوانـزه، سیـانـزه، پانـزه، شانزه، حەڤڤە). لەبەر ئەوەی قووت دانی ئەم (د)ە بووە بە هۆی قورسـی دەبـڕینی ئەو وشـانـە، بۆیـە ئاخێـوەر بۆ سووك کردنی ئەو نالـەبـاری‌یە ناچـار بووە دەنگی (ن) بێنێتـە ناو (یـازه، دوازه، سیـازه، پازه، شازه)ەوە و (ڤ)ی (حەڤە)ش دووبارە بکاتەوە[٢٠].

ئەسڵی ئەو وشـانـە کە (یـازده، دوازده، سیـازده، پازده، شازده، حەڤـدە)ن، بێ‌گـومـان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمـانی ئەدەبی ڕاست وایـە پەیـڕەوی ئەسڵەکـەیان بکرێ. شایانی باسە کۆڕی زانیاری کوردیش لەو ڕایەدا بوو، کە دەبێ «ئەسڵی ئەو ژمارانە لە نووسیندا بپارێزرێت»[٢١].

سوانی (د)ی ئەم ژمـارانـەش، هەروەك سوانی (د)ی هەنـدێ وشـەی دی لە سالآنـی بیـســتـدا لە گەڕدا بوو. بەڵـگـەش ئەوەیـە، کە لە چاپـەمـەنییـەکـانی ئەو سەردەمـەدا شێـوەی جیاوازی بەکارهێنانیان ـ واتە نەسوان و سوان ـ دەبینرێ[٢٢].

لە زمـانی ئاوێستـادا ناوی ژمـارەکـان لە (١١)ەوە تاکـو (١٩) بە لێکدانێکی ئاسایی سازدەبێ، ئەمەش بەڵگەیەتی:

پەنچەدەسە (پازده)

خشڤەش دەسە (شازده)[٢٣]،

واتە ناوی ژمارەی یەکان + دەسە.

لە زمـانی کوریـدا ئەگـەرچی لەم پێکهـاتنـەدا هەندێ گۆڕان لە ناوێ بەشێ لە ژمـارەکـانـدا ڕوویداوە، بەڵام هەمـان بنـەمـا و دەستـوور بەکاردێنرێ. بەوێنە:

چوار + دە = چوارده

هەشت + دە = هەژده

نۆ + (ز) + دە = نۆزده

لە زمانە ئێـرانی‌یـەکـانی دیـشـدا، هەروەك زمـانی ئاوێستـا و زمانی کوردی، ناوی ژمـارەکـانی نێـوان (١١) و (١٩) دیسـان لە یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان و ناوی ژمارەی (١٠) سازدەبێ، لەگەڵ هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکی‌دا. بەوێنە:

فارسیی ناوەراست	فارسیی نوێ	بلورجی
١١ ـ یازدەهـ	یازده	یازدەهـ
١٢ ـ دوڤازدەهـ	دوازده	دوازدەهـ
١٣ـ سێزده	سیزده	سێزدەهـ، سێنزدەهـ
١٤ ـ چەهاردەهـ	چهارده	چاردەهـ
١٥ـ پانزدەهـ	پانزده	پانزدەهـ
١٦ ـ شازدەهـ	شانزده	شانزدەهـ
١٧ ـ هەفتدەهـ	هفده	هەوردەهـ
١٨ـ هەشت دەهـ	هجده	هەژدەهـ
١٩ نەڤزدەهـ[٢٤]	نوزده[٢٥]	نۆزدەهـ، نۆزد[٢٦]

تێبینی :

١ـ لە زمـانی ئاوێستـادا ناوی ژمـارەکـانی (١١) تا (١٩) لەرێگـەی یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان + ناوی ژمارەی دەوە پێك دێ، بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی ڕوو بدات.

٢ـ ئەگەرچی زمانە ئێرانی‌یەکانیش لە پێکهێنانی ناوی ئەو ژمارانەدا لەسەر هەمـان دەسـتـوور ڕۆیـشـتـوون، بەڵام هەنـدێ گۆڕانی فۆنـەتیکی ڕوویداوە . . . وێـڕای ئەو گۆڕانـە گشـتـی‌یـە، دوودەنگی (ز) و (ن) هاتوونەتە ناو بەشێك لە پێکهاتنەکەوە :

أ ـ دەنگی (ز).

ئەم دەنگە تازە پەیدانەبووە، بەڵگەش ئەوەیە نەك هەر لە زمانە ئێرانی‌یە نوێکاندا هەیە، بەڵکو لە فارسیی ناوەڕاستیشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ و لە بەشێکی زۆری ناوی ژمارەکاندا بەشداری دەکا :
(یازدەهـ ، دوڤازدەهـ ، سێزدە، شازدەهـ ، نەڤەزدەهـ ،).

ب ـ دەنگی (ن)

وا پێدەچی دەنگی (ن) زۆر درەنـگ هاتبێتـە نێـو پێکهـاتنی ناوی ئەو جۆرە ژمـارانـەوە، چونکـە لە زمـانی فارسیی ناوەڕاستدا بەهیچ چەشنێك نابینـرێ. لە زمـانی فارسیی نوێ و زمـانی بلووجیشـدا تەنیـا لەوشـەی (شـانـزدەهـ)دا هەیـە (هـەرچی «ن»ی وشـەی «پـانزدەهـ»ە ڕەسەنەو هی ئەسڵی وشـەکـەیە) . . . لە زمانی کوردیشدا لەگەڵ ئەوەشدا کە لە هەموو شێوەکاندا نی‌یە و پتر تایبەتە بە ناوچەی سلێمانی ، پەیدابوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم.

ژمارەی دەیان بەم جۆرە ناودەبرێن :

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
١٠ـ دە		دە (هـ)	دەهـ
٢٠ـ بیست		بیست	
٣٠ـ سی		سی	سیهـ
٤٠ـ چل		چل	
٥٠ـ پەنجا		پێنجی	پێنجە
٦٠ـ شەست	شێش	شێشت	
٧٠ـ حەفتا	حەوتا	هەڤتە	هفتێ
٨٠ـ هەشتا		هەیشتە	هەشتێ
٩٠ـ نەوەد		نۆد	نووت، نۆت

لە زمـانی ئاوێستـادا ناوی ژمـارە دەیی‌یـەکـانی لە (بیست) ەوە تاکـو (پەنجا) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + (سەت) پێك دێت . . .
هەرچی (سەت) یشە لە ئێرانیدا (ات)ە[27].

بۆ ژمـارەی (بیـسـت) فۆرمی جنـسی مێ ـ (ڤیـسـەتی) یش بەکـاردێ[28]
ناوی ژمـارە دەیی‌یـەکـانی لە (شـەست) ەوە تا (نـەوەد) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + پاشگری (تی) سـازدەبێ، وەك :

خشڤەشتی (شەست)

هەپتاتی (حەفتا)

ئەشتاتی (هەشتا)

نەڤەتی[29] (نەوەد)

لە هەندی لە زمانە ئێرانی‌یەکاندا ناوی ئەو ژمارانە بەم چەشنەیە :

فارسیی ناوەڕاست	**فارسیی نوێ**	**بلووجی**
٢٠ـ ڤیست	بیست	گیست
٣٠ـ سیهـ	سی	سی
٤٠ـ چیهل	چهل	چل
٥٠ ـ پەنجاهـ	پنجاه	پەنجاه
٦٠ـ شەست	**شصت**	ئەشتاد
٧٠ـ هەفتات	هفتاد	هەفتاد
٨٠ ـ هەشتات، ئەشتات	هشتاد	هەشتاد[32]
٩٠ ـ نەوەت[30]	نود[31]	

تێبینی :

١ـ وا دیارە وشەی «ڤیست»ی زمانی فارسـیی ناوەڕاست و «بیسـت»ی کوردی و **فارسـیی دەچنەوە سەر وشەی (ڤیسەتی)**، کە لە ئاوێستادا بۆ فۆرمی جنسی مێ‌یە.

٢ـ لەوە دەچێ وشـەکـانی «سێ» و «چـل»ی کوردی و زمانە ئێرانی‌یەکانی دی شێوەی پەیدابوونیان لە ئاوێستاوە دوور بێ.

٣ـ وشـەکـانی (هەپتاتی، ئەشتـاتی)ی ئاوێستا کە بە یارمەتیی پاشگری (تی) سازبوون، وا پێدەچێ لەزمانی فارسـیی ناوەڕاستدا (ات)ی ئێرانی وەرگرتبێ : «هەفتات، ئەشتات هەشتات».

لەزمـانی فارسیی نوێ و زمـانی بلووجیـدا (ت)ەکـە بووە بە (د) ـ «هـەفتـاد، هەشتـاد». لە زمـانی کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە و وشەکان بوون بە «حەفتا، هەشتا».

٤ـ وا دەردەکـەوێ «شـەش» یش لەسـەر هەمـان دەسـتـووری «حـەفتـا، **هەشتـا» پێکهـاتبێ و جیـاوازی لەوەدا بێ کەلـەمـەدا (ﻫ) کەش** سواوە. بەلگـەش ئەوەیـە، کە لە زمـانی بلووجیـدا دەوتـرێ «شەستـاد» جێی

خۆیەتی ، ئەگەر بۆ پەیدابوونی وشەی «شەست»، ئەورایەش بخەینە **پێش چاو. کە دوورنی‌یە لە وشەی** «شەش» (بەکەمێ گۆڕانەوە) و «سەت»ی ئاوێستا سازبووبێ .

٥ـ بۆ وشەی «نەوەد/نەوەت» پتر وا دێتە پێش چاو، کە بەیاریدەی «ات»ی ئێرانی سازبووبێ ، بەڵام دووریش نی‌یە (ی)ی پاشگری (تی) ئاوێستا **سوابێ و (ت) مبێتەوە.** هەرچی بوونی (ت)ەا(د)، یان بە پێچەوانەوە بوونی (د) بە (ت) دیاردەێکی فۆنەتیکی بێ دەمەتەقێ‌یە . ئەوەش، کە ئەم بۆچوونەی دووەم پتەوبکا، ئەوەیە لە زمانی فارسیی کۆندا دەوترێ «نەڤەتی» و ئاشکرا دیارە، کە پاشگری (تی) چووەتە سەر وشەی «نەڤە»[٣٣] . . .

لە زمانی کوریدا ئەوژمارانەی لە نێوان (بیست) و (سەد) ان (جگە لە دەیی‌یەکان) بەو شێوەیەی خوارەوە سازدەبن :

ژمارەی دەیان + و + ژمارەی یەکان

٢١ـ بیست + و + یەك = بیست و یەك

٢٢ـ بیست + و + دوو = بیست و دوو

٢٩ـ بیست + و + نۆ = بیست و نۆ

٣١ـ سی + و + یەك = سی و یەك

٣٢ـ سی + و + دوو = سی و دوو

٣٩ـ سی + و + نۆ = سی و نۆ

٤١ـ چل + و + یەك = چل و یەك

٤٩ـ چل + و + نو = چل و نۆ

٩١ـ نەوەد + و + یەك = نەوەد و یەك

٩٩ـ نەوەد + و + نۆ = نەوەد و نۆ

ئەمە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بەهەمان چەشنە، بەوێنە :

٢٤ـ بیست + و + چار= بیست و چار

٢٩ـ بیست + و + نە(هـ) = بیست و نە (هـ)

ئەوجۆرە ژمارانە لە زمانی ئاوێستادا بەم شێوەیەی خوارەوە پێك دێ :

پەنچە ـ چە فیسەتی[٣٤] (بیست و پێنج)

لێرەدا دەبینین، کوردی لە ئاوێستا جیادەبێتەوە ـ واتە هەرچی لە ئاوێستادایە لە پێشەوە «پەنچە» [پێنج] دێت و ئەوجا «ڤیسەتی» (بیست)، بەڵام لە کوریدا بەپێچەوانەوەیە ـ واتە لە سەرەتادا «بیست» دێت و ئنجا «پێنج»[٣٥] .

ئەم دیاردەیە لە زمانی هیندیی نوێ و زمانی عەرەبیدا وەك زمانی ئاوێستایە، بە نموونە لە هیندی نوێدا دەوترێ :

چار (چوار) + بیس (بیست) = چۆبیس

چێ (شەش) + بیس (بیست) = چبیس[٣٦]

لەزمانی فارسیی ناوەڕاستدا شێوەی پێکهاتنی ژمارەکانی نێوان (بیست) و (سەد)، هەروەك زمانی کوردی‌یە :

٢٢ـ ڤیست + وت + دۆ = ڤیست وت دۆ[٣٧]

ئەو (وت)ەی لە زمانی فارسیی ناوەراستدا ژمارەکان پێکەوە دەبەستێ، **لە زمانە ئێرانی‌یە نوێکاندا لە شێوەی (و) دایە :**

زمانی کوردی : بیست و دوو

زمانی فارسیی : بیست ودو

زمانی بلووجی : گیست و دۆ

لە زمانی کوریدا جیاوازیی وتنی ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لەگەڵ ژمارەکانی (٢١) تا (٩٩) لەوەدایە، کە کۆمەڵی یەکەم لەپێشدا یەکانیان دەوترێ و بە دوایاندا دەیان، بەڵام کۆمەڵی دووەم بەپێچەوانەوە لە سەرەتادا دەیان دەوترێ و ئەوجا یەکان.

بەوێنە :

چواردە ٤ و ١٠

بیست و چوار ٢٠ و ٤

ژمارەی «سەد»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «سەتەم»ە؛ لە زمانی **هیندیی کۆندا «چەتەم»ە، لە زمانی لاتینیدا «سەنتوم»ە؛ لە زمانی** فەرەنسیدا «سەنت»ە؛ لە زمانی ڕووسیدا «ستۆ»یە؛ لە زمانی هیندیی نوێدا «سو»ە؛ لە زمانی فارسیی ناوەراستدا «سەتا»یە؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «صد»ە؛ لە زمانی بلووجیدا «سەد»ە. . .

لە زمانی کوردیدا پێکهاتنی ژمارەی سەدان بەم چەشنەیە!

ژمارەی یەکان + وشەی (سەد)

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
دوو + سەد = دووسەد	دو + سەد = دوسەد
سێ + سەد = سێ‌سەد	سێ + سەد = سێ‌سەد
نۆ + سەد = نۆسەد	نە(هـ) + سەد = نەسەد/نەهسەد

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەی سەدان یان بە شێوەی پێکەوە بەستنی سادە ـ (دوڤەی سەتەی) یان بە شێوەی لێکدانی سادە ـ (خشڤەش سەتە) پێك دێ. شێوەی پێکهاتنی ژمارەی سەدانی کوردی چەشنی لێکدانی

سادەی ئاویستـایی یـە. هەرچی زمـانی فارسیی ناوەڕاست وزمانی فارسیی نوێدا زمانی بلووجی. . . یشە لەسەر هەمان ڕێگە ڕۆیشتوون:

فارسیی ناوەڕاست: دەڤێ سەتەسێ سەت

فارسیی نوێ: سیصد

بلووجی: دۆسەد

دەربڕینی ژمارەکانی نێوان (١٠٠) و(١٠٠٠) یش بەم چەشنەیە:

سەدان + و + دەیان + و + یەکان

٢٤٥ دووسەد و چل و پێنج

٩٧٦ نۆسەد و حەفتا و شەش

بۆ وشـەی «هـەزار»ی کوردی لە زمـانی ئاوێستـادا وشەی «هەزەهرەم» دەبینین؛ لە زمانی هیندیی کۆندا «سەهەسرەم»؛ لە هیندی نوێدا «هزار»؛ لە فارسیی/ ناوەڕاستـدا «هـەزار»؛ لە فارسیی نویدا «هزار»؛ لە بلووجیدا «هەزار، هەدار». . .

پێکهاتنی ژمارەی هەزارانیش بەم جۆرەیە:

ژمارەی یەکان، دەیان، سەدان + وشەی (هەزار)

دوو + هەزار = دوو هەزار

هەشتا + هەزار = هەشتا هەزار

چوارسەد + هەزار = چوارسەد هەزار

ئەمـەش لە زۆر زمـانی هینـد وئەورووپایی وزمانانی دی گرووپی جیاوازدا بەهەمان چەشنە. بە نموونە:

فارسیی ناوەڕاست: دۆ هەزار

هیندی نوێ: چار هَزار

. . . هتد.

لە زمـانی کوردیـدا ژمـارەکـانی نێوان (١٠٠٠) و(١٠٠٠٠٠٠)یش بەم **جۆرە دەردەبڕێن:**

هەزاران + و + سەدان + و + دەیان + و + یەکان

١٨٩٤ هەزار و هەشت سەد و نەوەد واچوار

١٢٤٧٣ دوازدە هەزار و چوار سەد و حەفتا و سێ

٥٤٢٢٤٩ پێنج سەد و چل و دوو هەزار و دووسەد و چل و نۆ

٩٩٩٩٩٩ نۆسەد و نەوەد و نۆ هەزار و نۆسەد و نەوەد و نۆ . . . هتد.

هەرچی وشـەی «ملیـۆن»یشە، لە هەموو ئەو زمانانەدا کە من شتێکیان لێ هەڵدەکرێنم، هەر «ملیۆن»ە بە کەمێ جیاوازیی دەربڕینەوە.

***

لە ڕووی ڕۆنـانیشـەوە دەکرێ ناوی ژمارەکانی زمانی کوردی بە سەر سێ جۆردا دابەش بکرێن:

١ـ سادە.

ژمارەی سادە ئەو ژمارەیە، کە یەك بنەمای هەبێت. وەك:

یەك، دوو، سێ. . . دە، بیست، سی، چل، سەد، هەزار. . .

٢ـ ناسادە.

ئەمیش دوو جۆرە:

أ) دارێژراو.

دارێژ راویش ئەوەیە لە وشەیێکی سادە و پاشگرێك پێکهاتبێ وەك.

حەفتا، هەشتا[٣٨]. . .

لێکدراو.

لێکدراو لە دوو بنەما سازدەبێ، وەك:

یازدە، دوازدە. . . چواردە. . . نۆزدە.

دووسە، چوارسەد. . . نۆسەد[٣٩].

پێکەوە بەستراو[٤٠].

لە یەك کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك دێت، کە بەیاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترین. **وەك**

سەد و چوار؛ سەد و بیست و حەوت. . . .

ژمارەی سادە بنەماوکەرەستەی ڕۆنانی ژمارەی ناسادە وژمارەی پێکەوە بەستـراوە. ژمـارەی ناسـادەی (١١) تا (١٩) بە ڕێگای لێکدانی ژمارەی **سادەی** (١) تا (٩) لەگـەڵ (١٠) هێنـراوەتـە ئەنجـام ژمـارەی (دووسەد) تا (نـۆسـەد) یش لە (دووسەدی، دووجار سەد. . .)وە سازکـراوە. . .

هەرچی ژمـارەی پێکـەوە بەستـراویشـە لە/ئەنجامی/ یەکگـرتنی ژمـارەی سادەو ناسادەدا دروست دەبێ بەپێی پلە، وەك (هەزار و سێ سەد و چل و شەش. . .

٢ـ ژمارەی پلەیی

ژمـارەی پلەیی بەو شانـە دەوتـرێ، کە لە ژمـارنـدا ڕیـزی شتی هاورەگـەز رادەگەیەنن، وەك پرسیاری یەکەم، کتێبی دووەم، شەوی سێیەم، کوڕی چوارەم. . .)

لە زمـانی ئاوێستـادا بۆ ژمـارەی پلەیی «یـەکـەم»، ئاوەڵنـاوی «فـرە ـ تەرە» بەکاردێ، کە واتای «پێشین ـ (یەکەمی دوان)» دەگەیەنێ.

«فـرە ـ تەمـە» ش واتای (یەکەمی فرە، یەکەمی کۆمەڵێکی زۆر) دەدات. ئەمە بە زمانی هیندیی کۆن دەبێتە «پرەتەمەس»[٤١].

لە زمانی ئاوێستادا دە ژمارەی سەرەتای پلەیی بە یاریدەی پاشگری جیاواز سازدەبن بەوێنە:

دڤیتیە ـ دووەم

تریتیە ـ سێیەم

ك (تووریە) ـ چوارەم

پنکثە ـ پێنجەم

خشتڤە ـ شەشەم

هەپتەثە ـ حەوتەم

ئەشتەمە ـ هەشتەم

نەڤەمە ـ نۆیەم

دەسەمە ـ دەیەم

بۆ ناوی ژمارەی پلەیی (یازدەیەم) تاکو (نۆزدەیەم)، ناوی ژمارە بنجی یەکە بەکاردێنرێ و وەك جۆری قەدی (١)دار گەردان دەکرێ. وەك :

یازدە ـ پەنچەدەسە

یازدەیەم ـ پەنچەدەسە[٤٢]

لەزمانی هیندیی کۆندا ژمارە پلەیی کان ئەم شێوانەیان هەیە :

دڤیتیە ـ دووەم

تریتیە ـ سێیەم

توریە ـ چوارەم

پەنچەمە ـ پێنجەم

شەشتە ـ شەشەم

سەپتەثە ـ حەوتەم

ئەشتەمە ـ هەشتەم

نەڤەمە ـ نۆیەم

دەچەمە ـ دەیەم[٤٣]

ئەگەرچی لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا هەندێ ژمارەی پلەیی بە جۆری جیاواز سازدەبن، بەڵام لە نموونەکاندا ئەوەش/بەدی دەکەین، کە بەشێکی زۆریان بە یارمەتیی نیشانەی/(ـ ەمە)وە پێکهاتوون... هەرچی ئەو نیشانەیەی (ـ ەمە) یەشە تا دێ پتر پەرە دەستێنێ و زیاتر بەکاردێنرێ بەوێنە ئەگەر لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا لە پێکهاتنی ژمارەی (هەشتەم، نۆیەم، دەیەم...)دا کردبێ، ئەوەتە لە زمانی فارسیی کۆندا بە ئاشکرایی، **چووەتە سەر ژمارەی (حەوت)یش... «حەوتەم» لە زمانی ئاوێستادا «هەپتەثە»یە و لە زمانی** هیندیی کۆندا «سەپتەتە»ن، بەڵام لە زمانی فارسیی کۆندا «هەپتەمە»یە.

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ـ وم) سازدەبێ، وەك :

چەهارم ـ چوارەم

پەنجوم ـ پێنجەم

شەشوم ـ شەشەم

لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ژمارەی (یەکەم)و (دووەم)و (سێیەم)، ئەم وشانەش دەوترێن :

فرەتوم ـ یەکەم

دیت، دیتیکەر ـ دووەم

سیتیکەر ـ سێیەم[٤٤]

لە زمانی پشتۆدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (ـ ەم) بۆنێر و (ـ ەمە) بۆ مێ پێك دێ. بەوێنە :

پێنجەم ـ پێنجەمێکی نێر

پێنجەمە ـ پێنجەمێکی مێ[٤٥]

لە زمانی بلووجیدا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی، نیشانەی (ـ ومی، **ـ ەمی) دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی بەوێنە :**

چارومی ـ چوارەم

هەژدەمی ـ هەژدەیەم

گیستومی ـ بیستەم[٤٦]

وێڕای ئەوە لە هەندێ حاڵەتی سازکردنی ژمارەی پلەیی دا ڕێگەی لە دەستوور لادانیش دەبینرێ وەك :

پێشی ـ یەکەم

دوهمی، گودی ـ دووەم

سەمی، سۆهمی ـ سێیەم

دەهمی ـ دەیەم[٤٧]

لە زمانی کوریدا ژمارەی پلەیی بەم ڕێگایانەی خوارەوەدا پەیدا دەبێ :

یەك ـ بەیاریدەی نیشانەی (ـ ەم)، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

دوو + ەم = دووەم

دە + ەم = دەیەم

تێبینی :

١ـ نیشانەی (ـ ەم) ی زمانی کوردی هەر (ـ ەمە)ی ئاوێستایە و (ە)ی کۆتایی سواوە.

٢ـ شێوەی (ـ ەم) لە نێو زمانە ئێرانی یە نوێکاندا لە زمانی پشتۆدا دەبینرێ، کە ئەویش بۆ حاڵەتی نێرە.

٣ـ ئەم نیشانەیە لە زوبەی زۆری دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوریدا بەکاردێ

٤ ـ کاتێ (ـ ەم) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی، بەو شێوەیەی خوارەوە خۆی دەنوێنێ:

ا) ئەگەر ژمارە بنجی یەکە کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن بێت، ئەوە (ـ ەم)ی بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێ، بێ ئەوەی هیچ زیادی و کەمی یەك بێتە گۆڕێ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

چوار + ەم = چوارەم

بیست + ەم = بیستەم

- ئەگەر ژمارە بنجی یەکە کۆتایی بە بزوێنی (ا، ێ، ۆ، ە، ی) بێت، ئەوە لە نێوان ژمارە و نیشانەکەدا (ی - y)ی نیمچە بزوێن پەیدا دەبێ، وەك:

سێ - ی + ەم = سێیەم

نۆ - ی - ەم = نۆیەم[48]

دە - ی + ەم = دەیەم

سی - ی + ەم = سی‌یەکەم

پەنجا - ی + ەم = پەنجایەم

- ئەگەر ژمارەی بنجی کۆتایی بە بزوێنی (وو) دێت، ئەوە لە نێوان ژمارە و نیشانەکەدا نیمچە بزوێنی (و - w) دێتە، کایەوە؛ هەروەها بزوێنی کۆتایی وشەکە کەمێك لەباری ئاسایی کورتتر دەوترێت. وەك:

دوو - (و - w) + ەم = دووەم

du - w - ᵊm

دوو - بە هاریکاری نیشانەی (- ەمین)، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێت، وەك:

یەك + ەمین = یەکەمین

دوو + ەمین = دووەمین

دە + ەمین = دەیەمین

تێبینی:

١- بە شێوە دیارە، کە نیشانەی (- ەمین) لە یەکگرتنی نیشانە (- ەم)و(- ین) پێکهاتووە.

٢- نەمانتوانیوە سەردەمی پەیدابوونی نیشانەی (- ەمین) دیاری بکەین، بەڵام ئەوەی دەیزانین، ئەوەیە کە ئەو نیشانەیە لە ئاوێستا و لە فارسی کۆندا و لە فارسی ناوەڕاستدا نی‌یە. ... هەروەها لە بەشێکی زۆری زمانە ئێرانی‌یە نوێکانیشدا نی‌یە، بەڵام لە زمانی فارسی نوێدا (ُمین) هەیە، وەك: سومین، چهارمین[49] ...

٣- نیشانەی ەمین‌یش، وەك نیشانەی (- ەم) لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا هەیە.

٤- نیشانەی (- ەم) کە دەچێتە سەر ژمارەیێکی بنجی کۆتایی هاتووبە بزوێن یان یان نەبزوێن چۆن بەدەردەکەوێ، نیشانەی (- ەمین)یش بە هەمان شێوە خۆی دەنوێنێ.

گەلێ جار ئەوە بەدی دەکرێ، کە لە نێوان ژمارە بنجی‌یەکە و نیشانەی (- ەم) و (- ەمین)دا، نەبزوێنی (هـ) بەکاردێنرێ، وەك:

سی + هـ + ەم / ەمین = سیهەم / سیهەمین

دە + هـ + ەم / ەمین = دەهەم / دەهەمین

ئەگەر بۆ دەست نیشان کردن و ڕوونکردنەوەی دەمی پەیدابوونی ئەو (هـ)ە، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی زووی کورددا بکەین، ئەوە ئەو (هـ)ە بە هیچ جۆرێك نابینین... تەنانەت لە ئەدەبیاتی کوردی سەرەتای ئەم سەدەیەشدا بەرچاو ناکەوێ. بۆ نموونە لە ڕۆژنامەی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا سەرنج ڕاگرتن لە ژمارەکان، ئەو ڕاستی‌یەمان پێ دەسەلمێنێ کە ئەو (هـ)یەی ئەمڕۆ هەندێ لە نووسەران دەیخەنە نێوان ژمارە و نیشانەنەی (- ەم)، (- ەمین)ی پلەیانەوە، شتێکە لە لاوەهێنراوەتە ناوانەوە، لە گشت شوێنێك و تێکرا وتارەکانی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا، تاکە ژمارەیەك چی‌یە (هـ)ی لەگەڵ نەنووسراوە، بەوێنە بڕوانە: (ژ ٢١، ل١، س٢، د٦ - «دومین»)؛ (ژ ٢١، ل١، س٢، د١٥ - «سیمین»)؛ (ژ ٢١، ل١، س٢، د٢٠ - «چوارمین»)؛ (ژ٢٨، ل٣، س٣، د٢٠ - «دومین»)؛ (ژ٢٨، ل٣، س٣، د٢٨ - «دوم»).

هەروەها نەبینینی ئەو (هـ)ە لە چاپەمەنی‌یە کوردی‌یەکانی دی ئەو سەردەکەدا، ڕای دانانی بە شتێکی لە لاوە هێنراو پتەو دەکات. بۆ نموونە بڕوانە: «ڕۆژی کوردستان» (ژ١، ل٢، س١، د٢٧ - «بیستەمین».

دەبینین کاتێ نیشانەی (- ەم)، (- ەمین). دەچنە سەر هەندێ ژمارە دەربڕینیان کەمێ گرانە. . . جا وا پێ دەچێ لە سەرەتادا ئەو (هـ)ە بو ئاسان کردنی پێکەوە بەستنی ژمارە و نیشانەکە و وتنی ئەو جۆرە ژمارانە هاتبێتە ناوانەوە و دواتر پەرەی سەندبێ[50] پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین، کە لە نێو زمانە ئێرانی‌یە نوێکاندا لە زمانی بلووجیدا ئەو (هـ)ە دەچێتە سەر چەند ژمارەیەك، وەك: سوهەمی (سێیەم)، دەهەمی (دەیەم)[51] . . .

لە زمانی کوردیدا ئەگەر ژمارەکە پێکەوە بەستراوبوو، ئەوە نیشانەی (- ەم)و(- ەمین) دەچنە سەردوا ژمارە - واتە تەنیا دوا ژمارە نیشانەی پلە وەردەگرێ. بۆ نموونە:

سەدو چل و یەك

سەد و چل و یەکەم / سەد و چل و یەکەمین

بەپێی دەستووری زمانی کوردی ئەگەرچی ژمارەی پلەیی بە دوا ناودا دێت[25] و وەك ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەری ناو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ پێش ناوەکە بخرێ. بەوێنە:

نامەی دووەم (دووەمین) / دووەم (دووەمین) نامە

ساڵی چوارەم (چوارەمین) / چوارەم (چوارەمین) ساڵ[53]

ژمارەی پلەیی ئەگەر بەدوا ناودا هات بە یاریدەی (- ی) ئیزافە پێکەوە دەبەسترێن، بەڵام کە بکەوێتە پێش ناوەکەوە، هیچ نیشانەیەك پەیدا نابێ - واتە بێ یاریدەی نیشانەی ئیزافە بەدوایەکتردادێن.

لەبەر ئەوەی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ئاوەڵناودا هەندێ خاسیەتی وێکچوویان هەیە، بەشێك لە زانایان بە جۆرێك لە ئاوەڵناوی دەژمێرن دانانی ئەوجۆرە وشانە لەبەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناودا شێکی چاولێکەرەیە نێزیکی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ژمارەی بنجی‌دا بووەتە هۆی ئەوەی هەندێ جار ژمارەی بنجی بە واتای ژمارەی پلەیی بەکاربهێنرێ. بۆ نموونە (پۆلی

چوار) له بریتی (پۆلی چوارەم)...

سێ - نیشانەی (-وم)

له ئەدەبیاتی کلاسیکی کرمانجیی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی ئەمڕۆی زمانی کوردیدا، دەبینین بە یاریدەی نیشانەی (- وم)، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی، ژمارەی پلەیی پێك دێ. وەك:

یەکوم، دووم.... چاروم...

نیشانەی (- وم) لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی سەرەکی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی یە.

وێڕای ئەو نیشانانە، لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و بەشە دیالێکتەکانی دا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی کەرەستەی دی یش بەکاردێنرێ:

١- نیشانەی (-انی)، کە دەخرێتە سەر ژمارە بنجی، وەك:

یەکانی

دوانی

....

چارانی[٥٤]

٢ - نیشانەی (-ێ)، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێ. لە پێکهاتنی ئەم فۆرمەدا هەمیشە جێناوی (یا) بۆ تاکی مێ و (یێ) بۆ تاکی نێر و (یێد/ یێت) بۆ کۆ بەکاردێنرێ. وەك:

یا یێکێ

یێ یێکێ

یا سێیێ

یێ سێیێ

یێد/ یێت سێیێ[٥٥]

٣- ژمارەی پلەیی لە ژمارەی بنجیی (دوو) ەوە و بەرەوژوور بەیاریدەی نیشانەی کۆی دۆخی تیان (- ان) یاخود (- ا) سازدەکرێ. لەم بارەدا بەپێی ئەرك، لە پێشی ژمارەکەوە جێناوی (یا) یاخود (ا)؛ (یێ) یاخود (ێ) بۆ تاك دادەنرێ و بۆ کۆش (یێد/ێد) یاخود (یێن/ێن) جێناوەکە جنسی ژمارە پلەیی یەکە دیاری دەکا. وەك:

یا چاران، یا دەهان} بۆ تاکی مێ

یێ چاران، یێ دەهان} بۆ تاکی نێر

یێد چاران، یێن بیستان} کۆ - نێر و مێ[٥٦]

٤- ژمارەی بنجی کە دەوری ناوی دیارخەر دەبینێت و نیشانەی (-ان) یان **(- ا)ی کۆی دەچێتە سەر، وەك ژمارەی پلەیی خۆی دەنوێنێ بۆ نموونە:**

سالا بیستا(ن)

رۆژا دەها(ن)[٥٧]

٥- لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا نیشانەی (- وم)؛ (- **ومی)یش دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکە ژمارەی پلەیی**[٥٨].

(-وم) لە (- وم)ی لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێوە نزیکە. هەرچی (- ومی)یشە لە (- ومی) زمانی بلووجی دەچێت

لە زمانی کوردیدا وێڕای ڕێگەی وشەسازی - واتە ئەو ڕێگەیەی کە نیشانە سەرەکی یەکان و ئەوانی دی دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی - هەروەها ڕێگەی ڕستەسازی و وەرگرتنیش هەیە. بەوێنە:

کاتێ ژمارەی بنجی وەك دیارخراو خۆی دەنوێنێ و نیشانەی (- ی)ی ئیزافە وەردەگرێ، وەك ژمارەی پلەیی لێ دێ. ئەم شێوە پێکهاتنە بە زۆری لەگەڵ ناوی مانگەکاندا دێت، وەك:

یەکی ئایار

شەشی ئەیلوول

چواردەی گەلاوێژ

نۆزدەی حوزەیران

بیستی مانگ

ئەم حاڵەتە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ. ئەوەندە هەیە (- ی)ی ئیزافە لەوێدا دەبێ بە (- ێ). وەك:

یەکێ گولانێ[٥٩]

نموونەی وەرگرتنیش ئەوەیە کە ژمارەی (یەك) جگە لە فۆرمی (یەکەم) و (یەکەمین)... هەروەها فۆرمی (ئەوەڵ، هەوەڵ) و (هەوەڵین)یشی هەیە، کە لە زمانی عەرەبی یەوە وەرگیراوە[٦٠]

٣- ژمارەی کەرتی.

ژمارەی کەرتی ئەندازەی کەرت ڕادەگەیەنێ - واتە چەندێتی ئەم یان ئەو بەشی دانەکە نیشان دەدا و دەردەخا، وەك (سێ یەك، چوار یەك...)[٦١]

لە پێکهاتنی ژمارەی کەرتی دا ناوی پارچەکانی لە واتای پلە بێ بەرن.

لە زمانی کوردیدا ژمارەی کەرتی (سێ یەك، چواریەك...)، کە جۆری هەرە دیار و باون، وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارەی بنجی پێکهاتوون: (سێ + یەك؛ چوار + یەك...) لە دیالێکی کرمانجیی ژووروشدا بەهەمان شێوە دەوترێ: (سێ یەك، چاریەك...)[٦٢]. وێنەی ئەم پێکهاتنە لە زمانە ئێرانی یەکانی دی یشدا بەهەمان جۆر بەرچاو دەکەوێ.

بەوێنە لە زمانی فارسیی نوێدا دەوترێ: «چهاریك، صدیك...»[٦٣] و بە زمانی بلووجیش «سەیەك...»[٦٤]... هتد

ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنها لەو ژمارانەدا ڕەنگ دەداتەوە، کە ژمارەی دووەمیان (یەك) بێت... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت، ئەوە ژمارە کەرتی یەکە وەك وشەیێکی لێکدراو پەیدا نابێ[٦٥]،

بەڵکو لە شێوەی دەستەواژ یەکدا دەردەکەوێ، کە دەشێ دەربڕینی وەسفی پێ بوترێ. بۆ سازبوونی ئەمەش لە زمانی کوریدا چەند حاڵەتێك

ەرچاو دەکەوێ:

١- بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) ئەمیش بە دوو چەشن دەبینرێ:

ا) پێشبەندی (لە) لە سەرەتای دەستەواژکەوە دێت، بە واتایێکی دی لە پێش ژمارەی یەکەمەوە دەبێ. ژمارە گەورەکە لەپێشدا دێت و بەدوایدا ژمارە بچووکەکە واتە ژمارە گەورەکە دەبێتە یەکەم و بچووکەکەش دووەم. وەك:

لە دە پێنج

لە سەد دە

لە هەزار دوو

. . . هتد

زۆر جار لەم پێکهاتنەدا دوو دیاردە سەر هەڵدەدەن:

ژمارەی یەکەم نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێ. وەك:

لە دەیان پێنج

لە سەدان دە

لە هەزاران دوو

دوو:

بۆ تەواوکردنی پێشبەندی (لە) پاشبەندی (دا) دەچێتە سەر کۆتایی ژمارەی یەکەم و لە شێوەی کورت کراوەدا، واتە وەك (ا) بەدەردەکەوێ. وەك:

لە دەدا (دەیا) پێنج

لە سەددا (سەدا) چل

لە هەزاردا (هەزارا) دوو

ئەم دارشتنە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەهەمان شێوە دەبینرێ، تەنیا ئەوەندە هەیە (ژ) لەبریتی (لە) بەکاردێنرێ و ژمارەی یەکەم هەمیشە نیشانەی کۆی (ان) یان (ا) وەردەگرێ.

وەك:

ژ پێنجان سێ

ژ دەهان چار[٦٦]

لەم پێکهاتنەدا گەلێ جار لەدیالێکتی خوارووودا وشەی (بەش، کەرت. . .) و لە دیالێکتی ژووروودا وشەی (پار، سەلەف. .). بەشداری دەکەن[٦٧]. وەك:

لە شەش بەش سێ بەش

لە دە کەرت چوار کەرت

ژ چار پارا سێ پار

ژ حەفتا سێ پار / ژ حەفت پارا سێ[٦٨]

ژ سەدان نەهـ سەلەف

دەهـ سەلەف ژ سەدا[٦٩]

. . . هتد

ب) لە سەرەتادا ژمارە بچووکەکە و لە ناوەراستەدا پێشبەندی (لە) و لە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە. وەك:

پێنج لە سەد

سەد لە هەزار

هەندێ جار لەم پێکهاتنەدا ئەو دیاردەیەش سەرهەڵدەدا، کە دوا ژمارە، بە واتایێکی دی ژمارە گەورەکە نیشانەی (ان) ی کۆ وەردەگرێ بەوێنە:

یەك لە چلان

٢- بە هاریکاریی وشە (لەسەر)، کە دەکەوێتە نێوان هەردوو ژمارەکەوە. هەرچی ژمارەکانیشە، بچووکەکەیان لە سەرەتاوە دێت و لە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە. وەك:

دوو لەسەر پێنج

چوار لەسەر هەشت

پێنج لەسەر بیست[٧٠]

تێبینی:

ئەم چەشنە دەربڕینە و دەربڕینی جۆری (ب)ی خاڵی یەکەم پتر لە بیرکاریدا باوە. بەوێنە:

کە دەوترێ (پێنج لە سەد) مەبەست (٥٪)ە.

کە دەوترێ (سەد لە هەزار) مەبەست (١٠٠٪)ە.

. . . . . .

کە دەوترێ (دوو لەسەر پێنج) مەبەست (٢ / ٥)ە

کە دەوترێ (چوار لەسەر هەشت) مەبەست (٤ / ٨)ە

. . .

٣- بەیاریدە نیشانەی ئیزافەی (ی)، کە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ[٧١]. لەم بارەدا لە سەرەتادا وشە گەورەکە دێ و ئەوجا بە دوایدا وشە بچووکەکە. وەك:

سەدی هەشت

سەدی چوار

٤- لە هەندێ بەشە دیالێکتی موکری[٧٢] و بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستان[٧٣] و هەندێ ناوچەی دیدا ژمارە گەورەکە بەدوا ژمارە بچووکەکەدا دێ و نیشانەی (-ەم)ی پلەش وەردەگرێ. وەك:

لە بەشە دیالێکتی موکریدا:

پێنج هەشتەم - واتە (پێنج لە هەشت)

سێ سەدەم - واتە (سێ لە سەد)

لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا:

سێ چارۆمی - واتە (سێ لە چوار)

چار پێنجۆمی[٧٤] - واتە (چوار لە پێنج)

٥- لە بەشی زۆری دیالێکتی ژووروودا (-انی) دەچێتە سەر ژمارە

گەورەکە وژمارە گەورەکەش بە دوا ژمارە بچووکەکەدا دێت وژمارەی کەرتی سازدەبێ. وەك:

پێنج بیستانی

یەك چارانی[75]

وهەندێ ڕێگەی دی...

وشەی (چارەك) و (نیو)یش، کە ژمارەی کەرتین، واتای چەندێتی یان تێدایە. (چارەك) - (چواریەك)ی شتێکە و تەنانەت پێکهاتنەکەشی دیارە بریتی‌یە لە (چوار- چار) + (یەك - ەك)... (نیو) یش لەهەمبەش بەشێك رادەگەیەنێ. ئەم وشانە لە هەندێ شێوە کوردیدا (چارەگ)؛ (نیم، نیڤ)ن. (نیو)و (نیم)یش فۆرمی (نیوە)[76] و (نیمە) شیان هەیە[77]

پەراوێزەکان

(1) ئا. ئی. سامبرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، 1959، ل 163.

(2) هەمان سەرچاوە، ل 163 - 164.

(3) بۆ نموونە:

أ- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، 1929، ل 74 - 75.

ب - نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، 1960، ل 134 - 135.

... وهەندێکی دی

(4) بەوێنە:

أ- سەعید صدقي، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، 1928، ل 12.

ب- ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، 1976، ل 110.

... وهەندێکی تر.

(5) سەرچاوەی ناوبراو، ئی. ئا. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، ل 167.

(6) ن. س. ڤالگینا، د. ن. ڕۆزێنتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکیڤیچ، زمانی ڕووسی ئەمرۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، 1971، ل215 - 216.

(7) ئا. ئی. گولانۆڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمرۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، 1965، ل 125.

(8) هەمان سەرچاوە، ل126 - 127.

(9) ڕاستە هەندێ ژمارە، وەك (دە، سەد، هەزار...) نیشانەی (- ان) یان (- ە ها)ی کۆ وەردەگرن و دەوترێ: (دەیان، سەدان، هەزاران...) یان (دەها، سەدەها، هەزارەها...)، بەلام بۆ ئەمە دوو تێبینی دەخەینە پێش چاو:

1- وەرگرتنی نیشانەی کۆ لە لایەن ژمارەوە دەستورێکی گشتی نی‌یە و ئەو ژمارانەی نیشانەی کۆ وەردەگرن زۆر کەمن.

2- ژمارەکانی (دە، سەد، هەزار...)، کاتێ نیشانەی کۆ وەردەگرن، دوو گۆڕانی بنەڕەتی‌یان بەسەردا دێت:

أ) واتای چەسپیویان نامێنێ - واتە لە چەندێتی دیارەوە دەبنە چەندێتی نادیار بۆ نموونە کە دەوترێ (سەد پیاو)، ئەوە مەبەست (سەد پیاو)ە بێ کەم و زیاد، واتە نە (99)ن و نە (101)ن، بەلام کە دەوترێ (سەدان پیاو)، ئەوە چۆن دەشێ (چوار سەد) بن، دەشێ (هەشت سەد) یش بن...

ب) لە بەشە ئاخاوتنی ناو نزیك دەبنەوە...

هەرچی ژمارەی (دوو، سێ) یشە، تەنیا دەمێ دەتوانن (ان) وەربگرن، کە ناوەکە لابرێ و جێی بگرنەوە. وەك:

دوو پیاو هاتن / دوان هاتن

سێ پیاو هاتن / سیان هاتن

(10) شایانی باسە، د. زارێ یووسف باسی ئەوتایبەتێتی‌یەی ژمارەی بنجی کردووە (بڕوانە: دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، 1985، ل 65). مامۆستا تۆفیق وەهبی‌یش لەو تایبەتێتی‌یە دواوە، بەلام جیاوازی لەوەدایە، ئەم وا دادەنێ، کە «ناوەکە هەمیشە تاك ئەمێنێتەوە» (دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، 1929، ل74).

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستیشدا ناوکە لەگەڵ ژمارە دێت، بەزۆری لە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ. وەك:

دۆژەن - دوو ژن

هەفت کیشڤەر - حەوت وڵات

ناوەناوەیەکیش ناوەکە لە فۆرمی کۆدا بەدەردەکەوێ. وەك:

دوڤازدەهـ ئەختەران - دوازدە ئەستێرە

(بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، 1966، ل 75 - 76).

(١١) لە راستیدا ئەو ناوانەی ئەندازەی کاتیان تێدایە، وەك (سەعات، رۆژ، شەو، مانگ، ساڵ. . .)، کاتێ لەگەڵ ژمارەی بنجی دا بەکاردێنرێن، دەتوانن قاڵبی کۆوەربگرن. وەك: دوو شەوان (دوو شەو)؛ حەوت ساڵان (حەوت ساڵ). . . (بروانە: ـێ. ر. ئەیوویی وئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لینینگرادا، ١٩٦٨، ل ٥٤).

(١٢) مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەو تایبەتییەی یادداشت کردووە (بروانە: دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل٧٤ ـ ٧٥).

(١٣) د. زارێ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی»، مۆسکۆ، ١٩٨٥دا لە بەشی زۆری ئەو تایبەتییانەی ژمارەی بنجی دواوە (ل٦٥ ـ ٦٦).

(١٤) شایانی باسە، مامۆستا سەعید صدقی کابان ئەوەی یادداشت کردووە (مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل١٣).

(١٥) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی دەڵێ: «لە ناوچەی هەورامانی عێراقدا وشەی (یووە)، بە واتای (یەك) بەکاردێ، بەڵام لە هەورامانی ئێراندا، ئەمە دەبێ بە (یوقە = یڤقە)» (بروانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێرەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٧١).

(١٦) ر. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٤.

(١٧) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەوەی یادداشت کردووە، کە «تا ئێستاش لە ناوچەی هەوراماندا، (دەسە) بە واتای (دە) بۆ ژمارە، هەر ماوە و باویشە، بەتایبەتی بۆ ژماردنی (گوێز).
بۆ وێنە دەوترەێ:
(دە دەسە گوێز)، واتا: (سەد گوێز)
(سەد دەسە گوێز)، واتا: (هەزارێ گوێز)».
(بروانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێرەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ١١٠).

(١٨) ق. کوردۆ (کوردۆیێف)، دەستووری زمانی کوردی (بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٧.

(١٩) مامۆستا چەرکەزی بەکۆوا رادەگەیەنێ، کە لە نێو کوردەکانی ئازربایجاندا بەتایبەتی لە نێوان بە ساڵاچووەکاندا، ژمارەی (١١) تا (١٩)
بەم شێوەیەش دەبینرێ:
١١ـ دە و یەك
١٢ـ دە و دوی
. . . .
١٩ـ دە و نەهـ
بە زۆریش (د)ی سەرەتای (دە) دەکەنە (ت) و دەڵێن:
تە و یەك، تە و دوی. . . تەو نەهـ (بروانە: ج. خ. باکایێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٢٨
مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی‌یش ئەوەی روون کردووەتەوە، کە «لە ناو هەندێ ناوچەدا، ناوچەی کوردەواری، بەتایبەتی لە ناو ئافرەتان دا، (دە و یەك، دە و دوو، دە و سێ) بۆ مەبەستی (یانزە)، (دوانزە)، (سیانزە) بەکاردێ» (بروانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێرەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٧٢).

(٢٠) شایانی باسە، مامۆستا مەسعوود محەمەد بە شێوەیێکی زانستی و بەڵگەی زۆر و راست و لەبارەی دەربارەی چۆنیەتی نووسینی ژمارەکان دواوە (بروانە: مەسعوود محەمەد، چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی رێنووس و ئەلفوبێی کوردی، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد»، ب ٩، بەغدا، ١٩٨٢، ل ٣٤١ ـ ٣٤٤.

(٢١) کۆڕی زانیاری کورد، رێنووسی کوردی، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد»، ب ١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٣٧٠.

(٢٢) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە، بروانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، بەغدا، ١٩٨٦، ل١٢٢ ـ ١٢٣.

(٢٣) س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٧٠.

(٢٤) بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل٧٥.

(٢٥) بڕوانە: ذوالنور، دستور پارسی در صرف ونحو واملای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٦٣.

(٢٦)ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٨.

(٢٧) سەرچاوەی ناوبراو، س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ٧٠.

(٢٨) هەمان سەرچاوە، ل٧١.

(٢٩) هەمان سەرچاوە، ل ٧١.

(٣٠) سەرچاوەی ناوبراو، ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٧٥.

(٣١) سەرچاوەی ناوبراو، ذوالنور، دستور پارسی در صرف ونحو واملای فارسی، ل ٦٢.

(٣٢) سەرچاوەی ناوبراو، ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٨.

(٣٣) لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی ئازربایجاندا ژمارە دەیی‌یەکان بەم شێوەیەش ناودەبرێن:

٢٠- دوی دەهـ
٣٠- سێ دەهـ
. . . . . .
٩٠- نەهـ دەهـ

یاخود:

٤٠- دوی بیست
٦٠- سێ بیست

٨٠- چار بیست

یان:

٥٠- دوی بیست دەهـ
٧٠- سێ بیست دەهـ
٩٠- چار بیست دەهـ
. . . هتد.

مامۆستا قەناتی کوردۆش دەڵێ: «لە زمانی کوردیدا لەپاڵ ژماردنی دەیی‌دا، ژماردنی بیستی‌یش هەیە، کە پێی دەوترێ (ژمارەدنی ژنانە) لەم جۆرە ژماردنەدا، نەك دە، بەڵکو دوودێی دەکرێتە بنەما. بەوێنە (دووبیست) لە بریتی (چل)؛ (سێ بیست) لە جیاتی (شەست). . . .» (دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٩).

ئەم جۆرە بەکارهاتنە لە زمانی بلووجیشدا هەیە:

٢٠- گیست
٤٠- دۆ گیست
٦٠- سەی گیست
٧٠- سەی گیست و دەهـ
٩٠- چار گیست و دەهـ
١٢٠- هەپت گیست
. . . هتد.

(بڕوانە: ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٢٨).

(٣٤) سەرچاوەی ناوبراو، س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ٧١.

(٣٥) شایانی باسە، مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەم جیاوازیی‌ەی زمانی ئاوێستا و زمانی کوردیی ئەمڕۆی یادداشت کردووە (بڕوانە: سوکولوف، زمانی ئاوێستا- وەرگێران ولێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕۆدا- محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا، ١٩٨٨، ل ٢٠٤، پەراوێزی ژ٢).

(٣٦) سیامەند سەلیم، چۆن‌خێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی، کوردی، عەرەبی)، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٠، ل ١١ ـ ١٢.

(٣٧) سەرچـاوەی ناوبـراو، ڤ. س. ڕاستـۆرگـویـڤـا، زمـانی فارسیی. ناوەڕاست، ل ٧٦.

(٣٨) هەنـدێ لە نووسەرانی ڕێـزمـانی کوردی ژمـاوەی دەیـانی (بیـست) سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد) یان بە سادە دانـاوە (بـڕوانـە: د. زاری یووسف، دیـالیکتی سلێمـانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥، ل ٦٥). وەك پێشتر لێی دواین، بەڵگـەی مێـژ وویی وا ڕادەگـەیـەنێ «حـەفتـا، هەشتـا»و «پەنجا، شەست؟» بە یاریدەی (ات)ی ئێرانی سازبووبن و لە کوریدا (ت) تێـداچـووە و (ا) ماوەتـەوە. . . وشـەی «نـەوەد/نەوەت» یش یان بە هاریکـاری پاشگـری (تی) ئاوێستا یان (ات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەنـدێ گۆڕانی بەسـەردا هاتـووە. . . هەرچی (بیست، سی، چل)» ڕوالـەتیـان سادەیـە. شایـانی باسـە، مامۆستـای صالح حـسێن پشدەری وشەکانی (پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد)ی بە داڕێـژ راو دانـاوە و (بیست، سی، چل) یش بە سادە (بـڕوانـە: کورتـەیـەك لە زمـانـی کوردی بەغـدا، ١٩٧٥، ل ٢٨)

(٢٩) وەك پێشتـر لێی دواین، ئەو (ا)یـەی چووەتـە سەر وشەی «حـەفت، هەشت. . .»و کردوونی بە «حـەفتـا، هەشتـا. . .) کورت کراوەی (ات)ی ئێرانی‌یە.

(٤٠) ژمارە لێکدراوەکانیش دوو جۆرن:

١ ـ بەشێکیان گۆڕانی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا هاتووە وەك:

یازدە، پازدە، شازدە، حەڤدە. . .

٢ـ بەشـەکـەی دی‌یـان هیـچ گۆڕانێکی فۆنـەتیکی‌یـان بەسـەردا نەهاتووە، وەك:

دووسەد، چوارسەد، نۆسەد

(٤١) سەرچاوەی ناوبراو، س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ٧١.

(٤٢) هەمان سەرچاوە، ل ٧٢

(٤٣) هەمان سەرچاوە، ل ٧٢

(٤٤) سەرچاوەی ناوبراو، ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٧٧.

(٤٥) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٤.

(٤٦) سەرچاوەی ناوبراو، ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٩

(٤٧) هەمان سەرچاوە، ل ٣٩

(٤٨) کەریمی ئەیـوویی و سمیـرنـۆڤـا دەڵێن: «لـە ژمـارەی (نـۆ) ژمارەی پلەیی بە یاریدەی پاشگر (ڕاستر نیشانە ـ ئەوڕەحمان)ی (ـ یەم) سازدەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٤).

بەرلە هەرشت ئەوە ڕوون دەکـەینـەوە، کە وشـەی (نـۆ) کۆتـایی بە بزوێـن هاتـووە و نیـشـانـەی (ـ یەم)یش بە بزوێـن دەسـت پێ‌دەکات. . . جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن و ئەیوویی و سمیـرنـۆڤـا خۆشیـان لە زۆر شوێنی کتێبـەکـەیاندا ئەوڕاستی‌یەیان وتـووە. . وێـرای ئەوە، ئاشکـرا دیـارە وشـەی (نـۆ) کە بزوێنی (ۆ) کۆتـایی‌یـەتی، وەك ئەو وشانەی بە بزوێنی (ا، ێ، ی، ە) کۆتاییان دێ، مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم). . .

(٤٩) سەرچاوەی ناوبراو، ذوالنور، دستور پارسی در صرف و نحوو املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل٦٨.

(٥٠) کەریمی ئەیوویی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا دەڵێن: «ئەو ژمارانەی کۆتـاییـان بە دەنگی بزوێـن دێـت (جگـە لە نۆ)، کاتێ نیشـانـەی (ـ ەم، ـ ەمین) یان دەخـرێتـە سەر، لە نێـوان کۆتـایی ژمـارەکـان و سەرەتـای وشـەکـانـدا نەبـزوێنی (هـ) یان (ی) پەیـدا دەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٤) لەم بارەوە دەڵێن:

١ ـ نەبزوینی (هـ) لە زوودا نەبووە وتازە هاتۆتە ناوانەوە و لەلاوە
هێنراوە. ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نی یە کە
کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ، بەڵکو بۆ تێکرای ژمارەکانە ـ واتە بۆ
ئەو ژمارانەشە کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت بەوێنە چۆن دەوترێ
(سێهەم)، بەهەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم)...
٢ ـ هەرچی نیمچە بزوێنی (ی ـ لا) یشە ڕاست نی یە بوترێ
دەچێتە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ، چونکە
ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بە بزوێن دێ و ناشێ (ی ـ لا)ی
بخرێتە سەر ـ واتە ناوترێ (دوویەم)...

(٥١) سەرچاوەی ناوبراو، ف. ئا. فورۆڵۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٩

(٥٢) لە زمانی ڕووسیدا بە پێچەوانەی کوردی‌یەوەیە ـ واتە ژمارەی پلەیی هەمیشە لەپێش ناوەوە دێت

(٥٣) ئەم پاش و پێشکەوتنە لە زمانی فارسیشدا باوەو لەم بارەیەوە
ذو النور دەڵێ: «اصولا تقدیم و تاخیر عددهای ترتیبی (صفت های شمارسی ترتیبی) در مقابل معدود جایزاست چنانکه: سومین روز، پنجمین سال... روز سوم، سال پنجم..» (در صرف و نحو واملای فارسی، ل ٦٨)
أ ـ ق کوردۆ (کوردۆیێڤ)، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٤٠ ـ ١٤١

(٥٤) بڕوانە: ق. کوردۆ (کوردۆیێڤ)، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٩٠
ب ـ ر. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٦.

(٥٥) بڕوانە. د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی «وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوڕاست»، ب ٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٤٥

(٥٧) هەمان سەرچاوە، ل ٩٠.

(٥٨) مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (ـ ووم) و (ـ وومی) و (ـ یوم) یشی لەگەڵ (ـوم) و (ـ ومی) داناوە (بڕوانە: زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٣٤ ـ ١٣٥)، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (ـ ووم) و (ـ وومی) نیمچە بزوێنە و پێویست هیناویەتی‌یە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نی یە ـ واتە نیشانەکان (ـ وم) و (ـ ومی)ن، نەك (ـ ووم) و (ـوومی)... هەرچی (ـ یوم) یشە دیسان هەر (ـوم)ە و (ی) یەکەی سەرەتای نیمچە بزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدابووە.

(٥٩) شایانی باسە، مامۆستا قەناتی کوردۆ لەم کێشەیە دواوە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی ـ بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو ـ ل ٨٩)

(٦٠) هەندێ لە نووسەران ئەوەیان یادداشت کردووە، بڕوانە:
أ ـ قەناتی کوردۆ، هەمان سەرچاوە، ل ٨٩.
ب ـ کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگرا، ١٩٦٨، ل ٦٥.

(٦١) لە زمانی ڕووسیدا پێکهاتنی ئەم جۆرە ژمارانە بەپێچەوانەوەیە ـ واتە (یەك) لەپێش (سێ) و (چوار) ەکەوە دێت.
لە زمانی هیندیی نوێدا هەروەك کوردی‌یە، واتە (یەك) لەدوای (سێ) و (چوار) ەکەوە دێت بەوێنە بڕوانە (تینوا حصە، چوتها حصە...) (بڕوانە: سیامەند سەلیم، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت ـ هیندی، کوردی عەرەبی ـ بەشی یەکەم،) بەغدا ١٩٦٨، ل ١٩.

(٦٢) جگەرخوین، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١، ل ٣٤

(٦٣) ذو النور، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران ١٣٤٣، ل ٦٩.

(٦٤) ف. ئا. فورۆڵۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٩.

(٦٥) شایانی باسە، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو راستی‌یە راکێشاوە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا ۱۹۲۹، ل ۷٦).

(٦٦) مامۆستا قەناتی کوردۆ لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی - بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو - ل ۹٤)دا باسی ئەو تایبەتێتی‌یەی کردووە.

(٦٧) نموونەی ئەوجۆرە وشە بەشداری‌کەرانە لە زمانی پشتۆدا وشەی (بەرخە) (بڕوانە: ڤ. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ۱۹٦۰ ل ٤٤)ولە زمانی بلووجی‌دا وشەی (بەهەر، بەهەر)ن (بڕوانە: ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ۱۹٦۰، ل ٤۰)

(٦٨) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ۱۳٦.

(٦٩) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ۱۹۵۷، ل ۱٤۳.

(۷۰) لە بەشە دیالێکیی ئەترووش و بامەڕنی‌دا ئەم جۆرە دەربڕینە ڕێگەی سەرەکیی پەیدابوونی ژمارەی کەرتی‌یە، وەك:

سێ ل سەر چارا

چار ل سەر حەفتا

(بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، ل ۳۳۵).

(۷۱) د. زاری یووسف ئەو دەستوورەی باس کردووە (بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، ل ٦۷).

(۷۲) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری ل ۵۵.

(۷۳) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ۱۳٦.

(۷٤) لە زمانی پشتۆداهەمان شێوە پێکهاتن دەبینرێ، بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٤٤)

(۷۵):

أ- سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی (بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو، ل ۹٤

ب- سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ۱۹۵۷، ل ۱٤۳.

حـ- سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ۱۳٦.

(۷٦) مامۆستا تۆفیق وەهبی وشەی «نیو»ی بە ژمارەی بنجی داناوەو وشەی «نیوە»یش بە ژمارەی کەرتی (دەستووری زمانی کوردی، ل

.(۷۷

وەك ئاشکرایە «نیو» و «نیوە» هەردووکیان لە دوو بەشت بەشێك ڕادەگەیەنن. بۆ نموونە چۆن دەشێ بوترێ «منداڵەکە نیو سێوی خوارد»، بەهەمان چەشن دەلوێ بوترێ «منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد». یاخود «قوتابی‌یەکە نیودەفتەری پڕکردەوە» «قوتابی‌یەکە نیوەی دەفتەرەکەی پڕکردەوە»... جا مەسەلە ئەوە نی‌یە «نیو» ژمارەی بنجی بێت و «نیوە» یش کەرتی، بەڵکو مەسەلە ئەوەیە «نیو» شتی (مطلق، تجرید) ڕادەگەیەنی و «نیوە» یش «مجسمە، محدود»... (۷۷) وشەی (نیو، نیم) لە ئێریەن ڤاچ دا «نەیمە»یە ولە هیندیی کۆندا (نێمە) ولە فارسی ناوەڕاستدا (نێم، نێمەك)ە... (بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێرایەن ڤاچ، بەغدا، ۱۹۸۷، ل ۲۸۳). لە زمانی پشتۆدا (نیم، نیمە) یە (بڕوانە: ن. ئا. (نیم)ە (بڕوانە: ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٤۰)...

العدد قسما من أقسام الكلام المستقلة، وأنواعه في اللغة الكردية

د. عبدالرحمن معروف

قسم اللغة الكردية، كلية التربية بجامعة بغداد

عند الحديث عن العدد ينبغي أن نتذكر ان المهم في تحديد اصناف الكلمة والذي نقسمه على اساسه على اقسام الكلام المختلفة، هو وجوب وجود رابطة الاشتراك في الخصائص النحوية بين كلمات اي صنف. قد يتحتم اعطاء اهمية كاملة الى هذا الجانب، وهنا يجب الاشارة الى انه قد لايؤخذ هذا الجانب بنظر الاعتبار وانما يجري تمييز صنف العدد من الكلام لخواصه المعنوية فقط ويحدد ككلمة تعطي معنى العدد او مرتبة حسابية لاغيرها. وعلى هذا الاساس فان بعض الكلمات التي تحتوي على مدلول العدد، تدخل ضمن اطار هذا الصنف من الكلام، ولكن هذا النوع من الكلام، في الحقيقة، انما تحتوي على معنى العدد حسب، وهي ليست عددا في الواقع ،وعلى سبيل المثال فاذا نظرنا الى كلمات (الاسبوع)و (القرن)و(سبعة)و (مئة) راينا ان المدلول العددي يتوفر في الصنفين على مستوى واحد، الا ان هناك فرق بينها من حيث الخصائص النحوية و ينتمي كل منها الى صنف خاص من اصناف الكلام.

في الحقيقة ليس هناك اي فارق من حيث الخصائص النحوية بين كلمتى (اسبوع) و (قرن) واي اسم اعتيادي اخر، فكما يصح قول (اربعة رجال) يصح كذلك قول (أربعة اسابيع) أو (اربعة قرون).. وكما يصح قول (رجل) و (رجال) يصح كذلك قول (اسبوع) و (أسابيع) و (قرن) و (قرون).. الخ..

ولئن كان كل من (اسبوع) و (سبعة) و، (قرن) و (مئة) متماثلين من حيث المدلول العددي، الا ان (سبعة) و (مئة) اسما عدد و (اسبوع) و (مئة) اسما جنس وتحولا من اسمى عدد الى اسمى جنس.

عندما يقسم كتاب النحو الكردي ونحو اللغات الاخرى اسم العدد على اصناف عديدة من حيث الخصائص المعنوية وكيفية الاستعمال ، تلاحظ اختلافات كثيرة في التقسيمات. وعلى سبيل المثال هناك كتاب لايحسبون الاعداد الكسرية ضربا من أسماء العدد، وهناك اخرون لايصنفون الاعداد الرتبويه ضربا منها، وعلى العكس فهناك من يعتبرون ظروف (احاد) و (مثنى) و (ثلاث) و (رباع) والكلمات الدالة على الكمية مثل (قليل) و (كثير) ضربا من ظروب أسماء العدد[(1)]

وعن طريق تقييم الاعمال التي الفت في ميدان دراسة اسماء العدد، ووفق تحليلاتنا وارائنا الخاصة ومن خلال الاستفادة من نظريات علم اللغة، فقد توصلنا الى نتيجة تقول ان بالامكان تحديد ثلاثة انواع من أسماء العدد في اللغة الكردية وهي:

١- العدد الاصلي

٢- العدد الرتبوي (نسبة الى رتبة)

٣- العدد الكسري

وبعد هذا درس الكاتب بالتفصيل الاصناف الثلاثة لاسماء العدد وبذل جهدا لتحقيق اصولها وكيفية تكونها واستعمالها ومهامها وخصائصها المتنوعة، وقارن قدر ما اسعفته الامكانيات المتوفرة بين شكل وصيغة كل اسم عدد مع نظائره في الغات القديمة والحديثة التي ترجع مع اللغة الكردية الى أصل واحد، وقد تمكن من استنساخ العديد من النتائج.

(١) المقصود بهذه النماذج نظائرها في اللغة الكردية.